

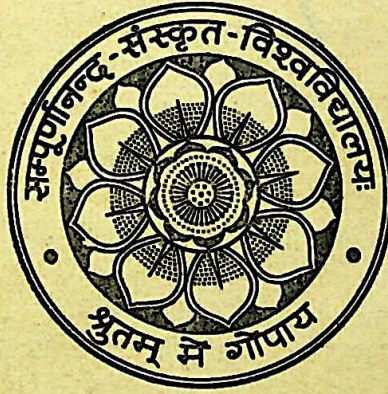
लघुग्रन्थमाला

[३१]

श्रीमद्वरुद्रचन्द्रदेवविरचिता

उषारागोदया

[नाटिका]

सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयः

सुसङ्ग्राह्य दर्शनग्रन्थाः

- क्रमसं० ग्रन्थनाम मूल्यम्
१. न्यायसिद्धाञ्जनम्—[श्रीवेदान्तदेशिकाचार्यविरचितम्] पुस्तक-
रत्नमिदं विदुषा सम्पादकेन स्वर्गीयनीलमेघा-
चार्येण हिन्दीभाषयानूद्य विविधैर्विमर्शप्रधानैः
परिशिष्टैः, अथ च विषयसारभूतया भूमिकया
सनाथीकृतम्— २५-००
 २. न्यायकुसुमाञ्जलिः—[उदयनाचार्यप्रणीतः] गद्यपद्यात्मकन्याय-
कुसुमाञ्जलिरयं सर्वप्रथमं हिन्दीभाषयानूद्य
प्रकाशितः। बुधा सम्पादकेन श्रीदुर्गाधरभा-
शर्मेणा विमर्शात्मिकया भूमिकया शास्त्रा-
नुमोदिन्या स्वोपज्ञया टिप्पण्या च समलङ्कृतः—५६-५०
 ३. न्यायकौस्तुभः — [श्रीमहादेवपुणतामकरविरचितः] अनुमान-
खण्डात्मकस्यास्य द्वितीयभागस्य सम्पादनं
न्यायधुरन्धरैः स्वर्गतैः श्रीदामोदरलाल-
गोस्वामिभिर्निपुणं व्यधायि— १०-१०
 ४. पदवाक्यरत्नाकरः—[श्रीगोकुलनाथोपाध्यायविरचितः] न्याय-
शास्त्रस्य ग्रन्थरत्नमिदं श्रीयदुनाथमिश्र-
विनिमित्तया गूढार्थदीपिकाख्यया व्याख्यया,
अथ च विदुषा सम्पादकेन श्रीनन्दिनाथमिश्रेण
कृतया गवेषणाप्रधानभूमिकया विविधैः
परिशिष्टैश्च समुद्भासितम्— १५-००
 ५. श्रीमद्भगवद्गीता—[भट्टभास्करभाष्यविभूषिता] नवमाध्याय-
पर्यन्तेयं श्रीमद्भगवद्गीता तत्तत्पाठभेदनिर्णयै-
विविधैः परिशिष्टैश्चालङ्कृता शोभते— ५-००
 ६. तत्त्वचिन्तामणिः—[गङ्गेशोपाध्यायविरचितः] मञ्जलवादान्तोऽयं
ग्रन्थः श्रीमथुरानाथकृतमाथुरीव्याख्यया
समुद्भासितः, अथ च विदुषा सम्पादकेन
श्रीवदरीनाथशुक्लमहोदयेन विमर्शात्मिकया
भूमिकया तथा अनेकैः परिशिष्टैः
टिप्पण्यादिभिश्च सनाथितः— १५-००
 ७. विज्ञप्तिमात्रतासिद्धिप्रकरणद्वयम्—[आचार्यवसुबन्धुविरचितम्] बौद्ध-
दर्शनग्रन्थोऽयं विंशतिकापर्यन्तं स्वोपज्ञवृत्त्या,
त्रिंशतिकापर्यन्तम् आचार्यस्थिरमतिविरचित-
भाष्यविभूषितः। अयं प्रथमतया गूढार्थदीपिका-
ख्यया हिन्दीव्याख्यया शास्त्रसारभूतया
भूमिकया विविधैरानुसम्धानिकैः परिशिष्टैश्च
समलङ्कृत्य प्रकाशितः— ३९-२५

प्रकाशकः—निदेशकः, अनुसन्धानसंस्थानम्, सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः, वाराणसी ।

LAGHUGRANTHAMĀLĀ

[Vol. 31]

UṢĀRĀGODAYĀ

By

RUDRACANDRADEVA

Edited by

Dr. GAURĪNĀTHA ŚĀSTRĪ

Ex-Vice Chancellor

Sampurnanand Sanskrit Vishvavidyalaya

&

ŚRĪ JANĀRDANA PĀNDEYA

Chief Editor of the Granthamālā

DR. BHĀGĪRATHA PRASĀDA TRĪPĀTHĪ 'VĀGĪŚA ŚĀSTRĪ'

Director, Research Institute

Sampurnanand Sanskrit Vishvavidyalaya

VARANASI

1979

Published by—
Director, Research Institute,
Sampurnanand Sanskrit Vishvavidyalaya,
Varanasi.

Available at—
Publication Section
Sampurnanand Sanskrit Vishvavidyalaya,
Varanasi-221002,

First Edition : 500 Copies
Price : 2-00

Printed by—
Tara Printing Works
Varanasi,

लघुग्रन्थमाला

[३१]

श्रीमद्भरुचन्द्रदेवविरचिता

उषारागोदया

[नाटिका]

सम्पादको

डॉ० गौरीनाथशास्त्री

कुलपतिचरः

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य

श्रीजनार्दनपाण्डेयः

सरस्वतीभवनसदस्यः

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालये

ग्रन्थमालाया मुख्यसम्पादकः

डॉ० भागीरथप्रसादत्रिपाठी 'वागेशः शास्त्री'

अनुसन्धानसंस्थाननिदेशकः

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालये

वाराणस्याम्

२०३६ तमे वैक्रमाब्दे

२००१ तमे शकाब्दे

१९७९ तमे ख्रिस्ताब्दे

प्रकाशकः—

अनुसन्धानसंस्थाननिदेशकः,
सम्पूर्णनिन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः
वाराणसी ।

प्राप्तिस्थानम्—

प्रकाशनविभागः,
सम्पूर्णनिन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः
वाराणसी-२२१००२.

प्रथमं संस्करणम् : ५०० प्रतिरूपाणि

मूल्यम् : २-०० रूप्यकाणि

मुद्रक :

तारायन्त्रालयः

कमलछा, वाराणसी ।

प्रास्ताविकम्

स्वभुजोपार्जितलक्ष्मीका भारतशासका राजानो न केवलं जन्यमायोज-
यन्त एवात्मानं धन्यं मन्यन्ते स्म, अपि तु सरस्वतीसमाराधनात्संरास्ते काव्यरचना-
नैपुण्यमप्यावहन्ति स्म । लङ्काधिपतिः कुमारदासस्तृतीये ख्रीस्तशताब्दे जानकीहरण-
महाकाव्यमरोरचत् । शूद्रको विदिशाशासको मृच्छकटिकम्, पद्मप्राभृतकं च प्राणेषीत् ।
वाकाटकसम्राट् प्रवरसेनः (५०० ख्री०) प्राकृतभाषया सेतुबन्धेत्यपरामिधानं साहित्य-
गुणनिधानं 'रावणवहो' इत्याख्यं महाकाव्यं व्यभावयत् । श्रीहर्षवर्धनस्य (७००
ख्री०) प्रियदर्शिका, रत्नावलीति नाटिके, नागानन्दं चेति नाटकं काव्यसुधास्वादन-
रसिकेषु प्रसिद्धान्येव । कान्यकुब्जधोश्वरेण श्रीयशोवर्मणा (८०० ख्री०) रामाभ्युदयं
नाम नाटकं विरचय्य पावितः कृपाकृपणकृपाणधारकः स्वकीयः करः । मातृराजः
(मायुराजः) तापसवत्सराजं (८०० ख्री०) प्रणीय मेने कृतकृत्यतां स्वात्मनः ।
कुलशेखरशर्मणा (१००० ख्री०) तपतीसंवरणं प्रणीतम् । कविकुलकमलदिवाकरेण
श्रीभोजराजेन (११०० ख्री०) रामायणचम्पूरवतारिता । श्रीरविवर्मणा (१३००
ख्री०) प्रद्युम्नाभ्युदयरचना समनुष्ठिता । भृशं कार्यव्यापृता अमात्या अपि सारस्वत-
समर्चनामनुतिष्ठन्ति स्म काव्यरचनाप्रसूनकैः । काव्यरचनाप्रक्रमे महिष्योऽपि पश्चात्पदा
नाभूवत् । विज्जिकेत्याह्वा विजयभट्टारिका (७०० ख्री०) कौमुदीमहोत्सवं संदृब्ध-
वती । दक्षिणेषु गङ्गादेवी (१५०० ख्री०) वीरकम्परायमहिषी स्वपत्युर्वीरतां
वीरकम्परायचरितकाव्ये जग्रन्थ ।

एतदनन्तरमेवोत्तरभारते कूर्माचलाधीश्वरेण श्रीमद्ब्रह्मचन्द्रदेवेन षोडशख्रीस्त-
शताब्दस्य तृतीयचतुर्थचरणयो राज्यमधिरोहता सारस्वतसेवातत्परेण विरचितेय-
मुषारागोदया नाम नाटिका । यद्यप्येतस्य भूपकवेरपरा यथातिचरिताख्या रचना
'रायल एशियाटिक सोसाइटी' इत्याख्यायाः संस्थाया बहोः कालात् पूर्वं प्रकाशिता,
तथापीयमुषारागोदया यथायथैतिहासिकभूमिकामण्डिता प्रकाशनावसरं नासादितवती ।

प्राच्यप्रतीच्योभयविद्यानदीष्णानां डॉ० गौरीनाथशास्त्रिमहोदयानां प्रयासेन
संपादितेयं नाटिका 'सारस्वती सुषमा' इत्याख्यायामनुसन्धानपत्रिकायां प्रकाशनार्थमूरी-
क्रियमाणेषु लघुग्रन्थेष्वन्यतमा लघुग्रन्थमालाया एकत्रिंशप्रसूनतया प्रकाशिता
सुधीवराणां जिज्ञासूनां च पाणिपल्लवयोरुपह्रियते सामोदम् । प्राकृतभाषातः कृतायां
संस्कृतच्छायायां कतिचिदमर्षणीयास्तुत्यः संक्रान्ताः । ता अन्या मुद्रणाशुद्रयश्च
पर्यन्ते शुद्धाशुद्धिपत्रयोजनपूर्वकं संशोधिताः । कृपया पाठकैस्ता यथास्थलं विन्यस्य-
न्ताम् । नाटिकास्वादनरसिकाः कोविदा नूनमेनामुषारागोदयां रसयिष्यन्तीति वाढं
मन्यते

सं० संस्कृतविश्वविद्यालये
मातृनवम्बा २०३६ वै०
(१४-९-७९ ख्री० भृगौ)

भागोरथप्रसादत्रिपाठो 'वागोशः शास्त्री'

निदेशकः

अनुसन्धानसंस्थानस्य

भूमिका

अथेयमुपस्थाप्यते विपश्चितां पुरस्ताद् उषारागोदया नाम नाटिका । अस्याः प्रणेता कूर्माचलाधीश्वरो राजा रुद्रचन्द्रदेव आसीदिति सरस्वतीभवनस्थ(४२००२ संख्याक)मातृकाया निम्नाङ्कितपुष्पिकातः प्रतीयते—

“इति श्री कूर्मगिरिवरेश्वर—श्रीमत्प्रतापवारितारितमोभास्कर—श्रीमद्रुद्रचन्द्रदेवविरचितो-
षारागोदया नाम नाटिका परिपूर्णतामगात्” ।

मातृकेयम् १६३९ वैक्रमान्दे बान्धवगद्गुर्गे महाराजाधिराज—श्रीरामचन्द्रदेवराज्यकाले
प्रतिलिपीकृतेति तस्याः प्रामाणिकत्वे नास्ति सन्देहः ।

कूर्माचले चन्द्रशासनारम्भः

पुरा कूर्माचले हैहय(कार्तवीर्य)वंश्यानाम् (भाषायां कत्यूरीति प्रसिद्धानाम्) राज्ञां
शासनमासीत्, कान्यकुब्जप्रदेशे चेतिहासप्रसिद्धस्य जयचन्द्रस्य वंशजेषु नरेन्द्रयशःसोमपदवीकः
प्रतिष्ठानपुराधोशः श्रीयशोवर्मा सुप्रसिद्ध एवेतिहासविदाम् । यस्य समामण्डपं महाकविर्मन्व-
भूतिरप्यलञ्चकार । तस्यैव यशोवर्मणश्चतुर्ध्वान्तमजेष्वन्यतमः सोमचन्द्राख्यः “उत्तरां दिशं
प्रयातेन भवता राज्यं यशश्च लप्स्यते” इति केनचिज्ज्योतिर्विदा निर्दिष्टः स्वगुरुणा हरिहरेण
सह श्रीबदरीशयात्रार्थं प्रस्थितः, यात्रातः प्रतिनिवर्तमानः सोमचन्द्रस्तदानीन्तनस्य कूर्माचला-
धीश्वरस्य कार्तवीर्यवंशजस्य श्रीवैचलदेवस्य तनयामुद्बुद्धवान्, यौतुके च महत्क्षेत्रं लब्ध्वा
तत्रैवोवास । तत्र तेन चम्पकावतीनगरी (या साम्प्रतं चम्पावत इत्युच्यते) निर्मिता^१, शनैः शनैश्च

१. द्रष्टव्यं श्रीमनोरथशास्त्रिप्रणीतायां सीमामीयपाण्डेयवंशावल्यां निम्नाङ्कितं ताम्र-
पत्रोद्धरणम्—

श्रीबदरीशयात्रार्थं शालिवाहनवंशजः ।

आगतः सोमचन्द्राख्यः प्रतिष्ठानेशदारकः ॥

ससाङ्गसहितो विद्वद्वरीहरपुरोधसा ।

यो लब्धवान्नुपात् सूर्यवंशोत्थादर्जुनात्मजाम् ॥

विवाहे कमठाद्रिश्च शाकेऽद्रि-अन्न-अङ्ग (६०७) संज्ञके ।

निर्ममौ सुदृढं दुर्गं नगरीं चम्पकावतीम् ॥ इति ।

एवमेव हरिहरवंशजश्च मगीरथात्मजः पद्मदेवो रघुवंशटीकायां जगच्चन्द्रचन्द्रिकाख्यायां
स्ववंशवर्णनप्रसङ्गेनोल्लिखति—

स्वस्तिश्रीमन्महाराजाधिराजः शालिवाहनः ।

योऽधुना शाककृतस्य कुले भूपो ह्यजायत ॥

नरेन्द्रयशःसोमाख्यश्चत्वारस्तत्सुता बभूवुः ।

श्रीबदरीशयात्रायां सोमेन्दुः कौर्म्यमागतः ॥

ससाङ्गसहितो विद्वद्वरीहरपुरोधसा ।

स्वशक्त्युपचयं कुर्वता समग्रमपि कार्तवीर्यवंश्यानां क्षीयमाणानां राज्यं स्वायत्तीकृतम् । तदनन्तरं च सर्व एव तद्वंश्याश्चन्द्रान्ता प्रायशो द्विषष्टिमिता राजानः सहस्रवर्षं यावत् (७०० तः १७९० ई०) कूर्माचले शासनमकार्षुः^१ ।

राजा रुद्रचन्द्रदेवः

अस्मिन्नेव सोमचन्द्रप्रवर्तिते वंशे पञ्चचत्वारिंशत्तममपत्यं राजा रुद्रचन्द्रदेवोऽभवत् । अयं च १४९० शकाब्दे (१५६८ ई०) सिंहासनमधिष्ठः, १५१९ शकाब्दे (१५९७ ई०) च दिवं प्रयात इति कूर्माचलेतिहासतो विज्ञायते^२ । एवमेकोनत्रिंशद्वर्षं यावदयं कूर्माचलप्रदेशं शशास । समग्रेऽप्येतस्मिन् चन्द्रकुले एतादृशः प्रतापी, राज्यविस्तारकः, विद्वान्, धार्मिकः, दानवीरः, राजनीतिपटुः संस्कृतानुरागी च न कोऽप्यपरो नृपोऽभवत् । भारतस्य विविधप्रान्ते-भ्योऽनेन विद्वांसः कूर्माचले आमन्त्रिता इतश्च स्वकीयव्ययेन संस्कृताध्ययनार्थं काशी-कश्मीरादिषु प्रेषिताः । स्वदेशेऽपि संस्कृताध्ययनस्य व्यवस्था कृता । वृद्धकेदारेश्वर-यागेश्वरादिविविध-देवालयनिर्माणं तत्कृते च बहुशो ग्रामादिदानमनेन कृतम् । एतत्प्रदत्तदानादिविषयकाणि ताम्र-पत्राणि प्रचुरमात्रायामुपलभ्यन्ते । जागेश्वरादिमन्दिरस्थशिलालेखेष्वस्य महद्यशो गीयते ।

विद्वत्प्रियोऽयं स्वयमपि संस्कृतस्य प्रख्यातः पण्डित आसीदित्येतत्प्रणीतनिम्नाङ्कित-ग्रन्थेभ्यः प्रतीयते—

१. इयैनिकशास्त्रम्—प्रायः चतुःशतश्लोकात्मके लघुकायेऽस्मिन् ग्रन्थे १. कर्मानु-पञ्जनम्, २. व्यसनहेयता, ३. मृगयाविवेचनम्, ४. श्येनविवेचनम्, ५. चिकित्साधिकारः, ६. श्येनपातेतिकर्तव्यता, ७. मृगयान्तरेतिकर्तव्यतेति सप्तसु परिच्छेदेषु मृगयागुणास्तत्प्रकार-स्तत्फलं च सम्यग् विवेचितम् । मध्ये च प्रसङ्गतो व्यसनानां गणना तल्लक्षणान्यपि निगदितानि, श्येनादिखगग्रहणप्रकारः, तद्द्वारा मनोरञ्जनविधयः, तज्जातयः, तद्युद्धकला, तेषां भोज्य-पदार्थाः, तदुपरि ऋतूनां प्रभावश्चेत्याद्युपवर्णयन्ते मृगयान्तरेतिकर्तव्यता विवेचिता । राजनिर्मितत्वादस्य ग्रन्थस्य मृगयाविहारः स्वानुभवमाधृत्योक्तः परां प्रामाणिकतां भजते । पुष्पिकायां च—

“इति श्रीकूर्माचलाधिपति-रुद्रदेवविरचिते इयैनिकशास्त्रे मृगयान्तरेतिकर्तव्यताख्यः सप्तमः परिच्छेदः” इत्युद्धृतम् ।

२. त्रैवर्णिकधर्मनिर्णयः—ग्रन्थोऽयं नास्मद्दृष्टिपथमागतः^३ ।

३. ययातिचरितम्—इदं च नाटकं ययातेः प्रसिद्धं पौराणिकमुपाख्यानमाधृत्य निर्मितम् ।

१. द्र०—“कुमाँ का इतिहास”—बद्रीदत्तपाण्डे ।

२. द्र०—“कुमाँ का इतिहास”—बद्रीदत्तपाण्डे एवं ‘गजेटियर आफ कुमाँ’—एटकिन्सन ।

३. इदं च म० म० हरप्रसादशास्त्रिभिः सम्पाद्य ‘रायल एशियाटिक सोसाइटी’ कलिकाताः तः प्रकाशितम् ।

४. द्र०—“कुमाँ का इतिहास”—बद्रीदत्तपाण्डेय ।

४. उषारागोदया नाटिका—श्रीमद्भागवतादिपुराणप्रसिद्धमुषानिरुद्धयोः प्रसिद्धं कथानकं कविना नाटिकारूपेण निरुद्धम् । तत्र तावत् "नाटिकासट्टकादीनां नायिकाभिर्विशेषणम्" इति लक्षणानुसारेण नायिकामुषामाधित्यैबोषारागोदयेतिनामैतस्याः । अपरञ्च यथोक्तं साहित्यदर्पणे—

नाटिका क्लृप्तवृत्ता स्यात् स्त्रीप्राया चतुरङ्गिका ।
प्रख्यातो धीरललितस्तत्र स्यान्नायको नृपः ॥
स्यादन्तःपुरसंबद्धा सङ्गीतव्यापृताऽथवा ।
नवानुरागा कन्याऽत्र नायिका नृपवंशजा ॥
संप्रवर्तते नेतास्यां देव्यास्त्रासेन शङ्कितः ।
देवी भवेत् पुनर्ज्येष्ठा प्रगल्भा नृपवंशजा ॥
पदे पदे मानवती तद्वशः सङ्गमो द्वयोः ।
वृत्तिः स्यात् कैशिकी स्वल्पविमर्शाः सन्धयः पुनः ॥

(सा० द० ६१२६९-२७२)

पुराणेषु प्रसिद्धं कथानकं यत् शोणितपुराधीशस्यासुरराजस्य कन्योषा नाम स्वप्ने कमपि पुरुषं दृष्ट्वा तत्रात्यन्तमनुरक्ता जागरे च तमनवलोक्योद्विगनाऽभवत्, कोऽसी पुरुष इति ज्ञानाभावात् प्राप्तुमसमर्थाय एव खिन्नां तां परिज्ञाय तत्परिचारिकया चित्रलेखया जगतः प्रायः सर्वेषां प्रमुखपुरुषाणां चित्राणि तत्पुरस्ताद् निमित्तानि, यदानिरुद्धत्रिंशं तयावलोकितम्, तदैवोत्फुल्लनयनाऽयमेवासावित्युवाच, चित्रलेखया च स्वयोगबलेन द्वारकायां पर्यङ्के शयानोऽनिरुद्धः सुगुप्तेऽपि तदन्तःपुरे समानीतः । तत्र तयोरनुरक्तयोश्चिरं समागमोऽभवत्, कालान्तरे च 'कन्यकान्तःपुरे प्रविश्यानिरुद्धस्तत्सुतामुपभुङ्क्त' इति ज्ञातवता बाणेनासौ बद्धः । नारदमुखात् तदवृत्तान्तं ज्ञात्वा श्रीकृष्णेनाभिषातो बाणः शिवसाहाय्येन युद्धमकरोदित्यादि ।^१

परमनेन कविना तं स्वप्नवृत्तान्तं निखिलं विहायास्या घटनाक्रमो नाटकीयं संविधानञ्च नवीकृतमिवेति स्पष्टमेवात्र क्लृप्तवृत्तात्वम्, प्रायः षण्णां स्त्रीपात्राणामत्र प्रयुक्तत्वात् स्त्रीप्रायत्वम्, चतुरङ्गिकात्वं तु स्फुटमेव, नायकस्यानिरुद्धस्य देवांशत्वाद् धीरललितत्वं च प्रसिद्धमेव । नृपत्वं तु नावश्यकं विश्वनाथकृतायां प्रभावतीनाटिकायां प्रद्युम्नस्य, मथुरादासकृतायां वृषभानुजायाञ्च श्रीकृष्णस्य नायकत्वेन दर्शनात् । नायिकाया अन्तःपुरसंबद्धात्वं नवानुरागात्वं नृपवंशजात्वमित्यादि सर्वमप्यग्रे वर्णितं कविनाऽत्र यथावत् प्रदर्शितम्, निश्चयेनैतद्वस्तुं शक्यते यदेतन्निर्माणवसरे श्रीहर्षप्रणीता रत्नावलीनाटिकाऽऽदर्शत्वेन कविबुद्धी निहितासीदिति । नायिकायां गुप्तप्रणयनिवेदनं महादेव्या ईर्ष्यालुत्वं चित्रफलकवृत्तान्तः महादेव्या नायकनायिकयोः प्रणयव्यापारे प्रत्यूहोत्पादनम्, ऋतुत्ववर्णनं, दासीविदूषकयोर्विकलहः, महादेवीद्वाराज्जे तयोर्विवाह इत्यादिघटनाक्रमो रत्नावलीं स्मारयति ।

नाटिकायाः कथावस्तु

प्रथमेऽङ्के तावदर्धनारीश्वरयन्न्दनानन्तरं सूत्रधारो भगवता बाणो विजित इति हर्षोल्लासमग्नपीरजनसमक्षमुषारागोदयानाटिकामञ्चनं सूचयम् ग्रीष्मतुं प्रस्तौति, तदानीमेव बाणेन योद्धुं

१. द्र०—श्रीमद्भागवतम्, स्क० १०, अ० ६२-६३ ।

प्रयातं भगवन्तं चिन्तयन्नुद्धवः प्रविशति । अद्य नारदोऽन्तःपुरमागत्योषानिरुद्धयोः परिणयं निष्प्रत्यूहं सम्पादयिष्यतीति विदितवृत्तान्तः सोऽकालमेव वसन्तर्तुप्रवर्तनाय दत्तमुनिं प्रार्थयितुं गच्छन् गिरिवरसहायमनिरुद्धमायान्तं विलोकयति ।

प्रचण्डातपतापसन्तसं कुमारं गिरिवरस्तापशान्तये रक्ताशोकमण्डपं नयति । तत्र च वियति यत्र कुत्रापि जलधरखण्डानागताम् वीक्ष्योषां चिन्तयन्तं कुमारमुद्विग्नमिवालक्ष्य उषायास्तत्रा-
गमनसन्देशं कर्णे श्रावयति । प्रसन्नश्च कुमारस्तां प्रतीक्षमाणस्तिष्ठति । तदानीमेव देव्या रुक्मवत्या प्रेषिता चेटी रूपलेखा कुमारं हिन्दोलोत्सवमुपस्थातुं प्रार्थयति । अन्यमनस्क इव कुमारस्तत्र गच्छति । तावेकस्मिन्नेव हिन्दोले स्थितौ दोलयतः । नमसि जलधराणां वेगमुदीक्ष्योषा-
चिन्ताव्यथितस्वान्तो मा भूत् कालातिपात इति भिया कुमारो जलदवर्णनमिवेषोत्सवं समापयितु-
काम इव लक्ष्यते, देवी च ज्ञातामिप्रायेव स्थान्तःपुरं प्रयाति ।

द्वितीयेऽङ्के कुमारं प्रतीक्षमाणो गिरिवरस्तिष्ठति, उषानिरुद्धयोः परिणयवृत्तान्तस्य सत्यतामवबोद्धुं देव्या रुक्मवत्या प्रेषिता रूपलेखा उद्धवान्वेषणव्याजेन विदूषकमुपेत्य तदमि-
प्रायमवबुद्ध्वा कुमारमागच्छन्तं वीक्ष्य गच्छति । विदूषकश्च कुमारस्याभिलषितार्थसिद्धिं सूचयति ।
अकाल एव वसन्तर्तुं विलोक्य वैतालिकमुखाद् वसन्तोत्सवं चाकर्ण्य मदनमहोत्सवदर्शनव्याजेनोषा-
गमनं प्रतीक्षमाणः क्रीडापर्वतकं जिगमिषति, तदानीमेव रूपलेखा प्रमदोद्यानगतेनात्रभवता
सहचरीसमारब्धो वसन्तोत्सवो द्रष्टव्य इति देव्या आमन्त्रणं निवेदयति । कुमारश्च विदूषकद्वितीय-
स्तत्र गच्छति, किन्तुषारागरञ्जितहृदयमन्यमनस्कमिव क्लान्तमिव च तममिवीक्ष्य देवी रष्टेवान्तः-
पुरं गच्छति । देवीरोपेण चिन्ताग्रस्तमिव तिष्ठन्तं दारुकिरागत्य श्रीकृष्णेन बाणो विजित इति
वर्णयति, तेनैव विजयवृत्तान्तेन देवीं प्रसादयामीति कृत्वा कुमारोऽप्यन्तःपुरं गच्छति ।

तृतीयेऽङ्के देवर्षिनारदः पर्वतमुनिमुषायाः प्रमदोद्यानागमनप्रयासे चिरयन्तं विलोक्य
साऽऽगता न वेति वेत्तुं मुनिकुमारकौ प्रेषयति, तौ च पर्वतं बहियानादवतरन्तीमुषां चाव-
लोक्याकालवसन्तप्रादुर्भावाय दत्तमुनेः प्रतापं वर्णयन्तौ पर्वतेन सह गतौ, चित्रलेखाद्वितीया
चोषा प्रमदोद्यानमागत्य कुमारं प्रतीक्षमाणा तावच्चित्रफलके तच्चित्रं वीक्ष्य विनोदं चिकीर्षु-
श्चित्रदर्शनानन्तरं तत्रैव स्वामिप्रायसूचकं पद्यद्वितयं लिखति । ततश्च प्रवृद्धमदनसन्तापां
तामवलोक्य चित्रलेखा नलिनीदलैः सुखशयनं विरचयति, तत्स्पर्शेन चाधिकतसोषा
मुच्छां प्रयाति ।

अत्रान्तर एवाश्वश्रासलोमादुपमन्दुरं वटं मेषयुगलं बन्धनं मङ्कल्या जनांश्चासयन्
परिभ्रमति, तत्कोलाहलेन भग्नमुच्छोषा चित्रलेखया सह विटपान्तरिता भवति, तदानीमेव
सङ्केतवेषाभिरामः कुमारो विदूषकेण सहायति । तत्र ओषां नावेक्ष्य चिन्तित इव यावत्तिष्ठति
तावत् सुखशयनं तत्रस्थं चित्रफलकं तत्र च तल्लिखितां गाथां पश्यति, व्याकुलं च कुमारं
वीक्ष्योषाचित्रलेखे तमालविटपान्तरिते तत्पुरत आगच्छतः । चन्द्रोदयममिवीक्ष्योषानिरुद्धावेका-
किनी विहाय चित्रलेखाविदूषकौ व्याजेन यावन्निष्क्रान्तौ तावदेव बहिर्मालितिकाद्वितीयं कञ्चु-
किनमवेक्ष्य ससंभ्रमं विदूषकः प्रविश्य तदागमनं सूचयति, सलज्जा चोषा चित्रलेखयान्तःपुरं
गच्छति, कञ्चुकी चोषानिरुद्धयोः परिणयमुद्भूतं देव्या सूचितं निवेद्य प्रयाति । कुमारोऽपि
रात्रिशेषं तत्रैव विरहव्यथित इव व्यतीयमानोऽसह्यां वेदनां मत्वा जलयन्त्रगृहं गच्छति ।

चतुर्थे चाङ्के समुद्रगृहस्थस्योद्विग्नस्य कुमारस्य समीपस्थो विदूषकः स्वप्नायते यत् कुमारो नागपाशेन बद्धस्ततः केनापि सहस्रबाहुना पुरुषेण मोचित इति, तदानीमेव रूपलेखा विवाहमण्डपे कुमारस्योपस्थितिं देवीकृतां प्रार्थयति कुमारश्च मण्डपं गच्छति, विदूषको नृत्यति, सर्वे च नारदागमनं प्रतीक्षन्ते । आकाशमार्गेणायातो देवर्षिर्देव्यै रुक्मवत्यै पुत्रप्राप्तिरूपमाशीर्वाचनमभिधाय चित्रलेखया सहागताया उषाया अनिरुद्धेन परिणयविधिं सम्पादयति, देवाः पुष्पवृष्टिं कुर्वन्ति ।

रचनानैपुण्यम्

अस्यां नाटिकायां कविना नाट्यशास्त्रोक्तं लक्षणं यथाविधि प्रतिपादितम् ।

न चातिरसतो वस्तु दूरं विच्छिन्नतां नयेत् ।

रसं न वा तिरोदध्याद् वस्त्वलङ्कारलक्षणैः ॥

इति निर्देशं शिरसि निधाय तेन तथा वस्तूनामलङ्कारादीनां रसस्य च सन्निवेशः सम्पादितः, यथा सामाजिकानां चेतांसि भृशमार्वाजितानि स्युः । रसप्रवाहः सच्छन्दां गतिं कदापि न विजहाति । संयोगविप्रलम्भात्मकस्य शृङ्गारस्य समुचितप्रयोगो नूनं कवेरस्य रचनानैपुण्यं विशेषेण प्रमाणयति । अत्रत्याः संवादाश्च नातिदीर्घाः, नोद्वेजकाः, न निःसारास्तथा नारुचिकराः । पात्राणामुच्चावचां चरित्रचित्रणमपि कविना नालीयसावधानेन सम्पादितम् । अलङ्काराणां छन्दसाश्च प्रयोगोऽपि महत् प्रावीण्यं प्रकाशयति स्मारयति च कालिदासादीनपि महाकवीन् । रुचिरा ललितपदा च रचना कं वा नानन्दयति । तत्र सहृदयानां चित्तविनोदाय कानिचनोदाहरणानि समुपह्रियन्ते । तानि यथा—

- (क) चञ्चद्बहिःकलापपेशलतरा विद्युद्विलासाम्बरा
संराजद्वनमालयातिमुभगा सारङ्गनादोत्करा ।
सद्यो नन्दितनीलकण्ठनयना गोपीजनाह्लादिनी
सेयं मूर्तिरिवाच्युतस्य परमा प्रावृट् सुखायास्तु वः ॥ (१।११)—श्लिष्टोपमा
- (ख) तसाङ्गारचयं नु मुञ्चति नभो धूमन्तु भूमण्डलं
वातोद्धतकरीषपांशुपटलं दिग्भित्तयो नु स्फुटम् ।
किं चास्मिन् परिघाभिघातविषमे काले कलावानहो
मार्तण्डातपसन्निरुद्धवपुषा भूयः कदुष्णान् करान् ॥ (१।५)—स्वभावोक्तिः
- (ग) सारङ्गाः परितो रटन्ति जलवानालोक्य धीरेतरम्
उदृण्डं करदण्डलोलितकटा धावन्ति दन्तावलाः ।
अप्येते परिवर्त्य भूरिविततं बर्हाणि तारस्वनेः
श्रोत्राणि स्थगयन्ति केकितरुणा धाराकदम्बाश्रिताः ॥
(१।२२)—स्वभावोक्तिः

(घ) वसन्तवर्णने यथा—

सलत्तिकाविटपैः परिरम्भिताः परभृताभिरुद्विजितपञ्चमाः ।

अतिशयं कुसुमासववासिताः प्रमदयन्ति जनं प्रमदाजनाः ॥ (२।१०)

(ङ) चित्रफलके विलोक्योषां वर्णयति—

शृङ्गारामृतवाहिनी परिलसद्वाक्षिप्यरत्नाकरा
सौन्दर्येकरसद्रुहेमलतिका सौभाग्यबीजोर्वरा ।
रागाम्भोरुहदोषिका घनमनस्सम्मोहनक्षोदभू-
द्वैश्येताद्य मनागपि प्रियतमा कर्पूरदिविभ्रमा ॥ (३।१९)

(च) तत्रैवमपि ब्रवीति—

लोकलोचनतुरङ्गबागुरा चित्तमत्तगणलोलशृङ्खला ।
सा व्यधापि बडिशं मनोभुवः कामिमीनहतये स्वयम्भुवा ॥ (३।१८)

(छ) तथ्यमप्यभिदधाति—

तिरयति हृन्मन्विरजं विवेकदीपाङ्कुरं सहसा ।
उत्कण्ठाभिनिवेशो यौवनमदपन्नगो विषमः ॥ (३।२२)

(ज) यथा शृङ्गारनिरूपणे दक्षोऽयं तथैव वीररसेऽपि । यथा—

द्राक् सैन्ये तीव्रवेगे मनुजदनुजयोश्चण्डखड्गग्रहारे-
रुहण्डैर्बाहुदण्डैरशनिसममहाभीमकोदण्डकाण्डैः ।
अन्योऽन्याघातभग्नावरणपरिसरोद्दामवक्षःस्थलासुग-
धारासंसिक्तधूली-परिचितसमरप्राङ्गणे रेजतुस्ते ॥ (३।२४)

(झ) विरहवर्णने यथा—

दाही शीतः सुरभिपवनः शीतरश्मिः कुशानु-
मंमच्छेदो प्रभवति मुहुः कूजितं कोकिलानाम् ।
किञ्चावश्यं प्रियजनसमायोगविच्छेदकाले
निद्राच्छेदाद् विरतिविषमा कल्पकल्पा त्रियामा ॥ (३।४२)

एवं संस्कृतवाङ्मयार्णवोद्धृतमिदं नाटिका-रत्नं नूनं गुणैकपक्षपातिनां विपश्चितां
प्रमोदायहमिति—

वाराणस्याम्
अक्षयतृतीया
वै० सं० २०३६
(दि० २९-४-१९७९ रवौ)

निवेदयतः—
श्रीगौरीनाथशास्त्री
जनार्दनपाण्डेयश्च

पात्राणां परिचयः

सूत्रधारः—

उद्धवः—भगवतः श्रीकृष्णस्यामात्यः सखा च ।

नारदः—देवर्षिः ।

पर्वतः—ऋषिः नारदस्य सुहृत् ।

दारुकिः—श्रीकृष्णसारथिः ।

मुनिकुमारौ—नारदपर्वतयोरन्तेवासिनौ ।

वैतालिकौ—स्तुतिपाठकौ ।

कुमारः—नायकोऽनिरुद्धः श्रीकृष्णस्य पौत्रः ।

गिरिवरः—विदूषकः कुमारस्य नर्मसखा ।

कञ्चुकी—वकुलः अन्तःपुररक्षकः ।

नटी—सूत्रधारसहचरी ।

देवी—विदर्भराजदुहिता, अनिरुद्धस्य पट्टमहिषी ।

रूपलेखा—देव्याः प्रधाना सहचरी ।

मालतिका—अन्तःपुरपरिचारिका ।

उषा—नायिका, वाणासुरदुहिता ।

चित्रलेखा—नायिकायाः प्रमुखसहचरी ।

ललावती—द्वारपालिका ।

• • •

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

श्रीमद् रुद्रचन्द्रदेवविरचिता
उषारागोदया नाटिका

प्रथमोऽङ्कः

प्रणयकलहकोपात् पाटलिम्नि प्रजाते
मुखशशिनि परार्द्धे पाण्डुरत्वे च सद्यः^१ ।

प्रकटितनिजदेहद्वन्द्वसीमाविभेदं
वपुस्थ शिवयोस्तद्भूतये^२ शश्वदास्ताम् ॥१॥
(नान्द्यन्ते)

सूत्र०—अलमतिप्रस्तुतेन (नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) आर्ये ! इतस्तावद् । (उपसृत्य)

नटी—इयद्वा आणवेदु अज्जउत्तो [इयमस्मि, आज्ञापयत्वोर्यपुत्रः]

सूत्र०—आर्ये ! उषारागोदयानामनाटिका नाटयितव्यास्ति, तत् त्वरस्व नेपथ्यग्रहणाय,
यावदेषोऽहमपि दत्तावधानानपि सामाजिकानभ्यर्थये ।

नटी—जं अज्जउत्तो आणवेदि [यदार्यपुत्र आज्ञापयति]
(इति निष्क्रान्ता)

सूत्र०—(सर्वतोऽवलोक्य)^३

रङ्गबहुलानुरागादभिनवबन्धप्रसङ्गान्च ।
परिभावयन्त्ववहिताः कृतिमेतां रुद्रदेवस्य ॥२॥

(पुरोऽवलोक्य)

इह जरठातपकाले प्रागेवोद्वेजयति भगवान् मार्तण्डः ।
यथा^४

वाणादिह परिमुक्तो लोहितमध्ये स्थितोऽतिशल्य इव ।
अयेऽनिरुद्धो गिरिणा सह सोषारागरञ्जितोऽभ्येति ॥३॥

(नेपथ्ये) साधु, भरतपुत्र साधु (वाणादिहेति पुनः पठति)
(ततः प्रविशति नटी)

(तावदाकाशे समुच्चरति नातिव्यक्तार्था भारती, सर्वे ससंभ्रममाकर्णयन्ति)

१. नटी—अज्ज आकर्णणेहि, समुच्चरेदि दाव गअणे णाभिवृत्तात्था भारई ।

[आर्य ! आकर्णय, समुच्चरति तावद्गगने नाभिव्यक्तार्था भास्ती]

१. भूयः ।

२. सर्वदा ।

३. भगवद्गुणानुवादा० ।

४. यतः ।

सूत्र ०—(आकाशे कणं दत्त्वा) किमाज्ञापयति भगवती यदुत विजितं कंसारिणा तदागमनं प्रतीक्षमाणा असमयजनितवसन्तोत्सवेन पुरीमानन्दयन्तु द्वारकौकस इति । भगवदाज्ञानुसारिणी भगवती, भवतु ममानुमतमेवाह भवती । यतोऽस्याः—

अश्लथानि श्लथयन्ते पदून्यप्यपदूनि च ।
भवन्त्यङ्गानि रिङ्गन्त्या रङ्गे पातङ्गतेजसा ॥४॥

अपि च

तप्ताङ्गारचयं तु मुञ्चति नभो धूमानुभूमण्डलं
वातोद्धूतकरीषपांशुपटलं दिग्भित्तयोऽनुस्फुटम् ।
किञ्चास्मिन् परिधाभिघातविषमे काले कलावानहो
मार्तण्डातपसन्निरुद्धवपुषा भूयः कदुष्णान् करान् ॥५॥

अतोऽहमपि तमेवाभिनयोचितं समयं प्रतीक्षे (इति निष्क्रान्ती)

॥ प्रस्तावना ॥

(ततः ^१प्रविशत्युद्धवः)

उद्धवः—सम्यगभिहितं भरतपुत्रेण जरठातपकालिको ^२द्वेजकं चण्डमहसो बिम्बम्,
^३यावदुत—

वाणादिह परिमुक्तो लोहितमध्ये स्थितोऽतिशय इव ।
अयेऽनिरुद्धो गिरिणा सह सोषारागरञ्जितोऽभ्येति ^४ ॥६॥

(इति पठति) तथापि नायमर्थो जनयति मे समुचितमानन्दातिशयम् । यतः—

वाणोन्मूलनमन्तरेण कियती वत्सस्य मोक्षप्रथा
मोक्षोऽप्यस्य च कीदृशो यदि न तां प्राप्नोति लोकोत्तराम् ।
प्राप्ताप्यस्य विदर्भराजतनया शुद्धप्रसादादृते
कीदृक् चेति न चिन्तयेव हृदयं दोलाधिरोहायते ॥७॥

अथवा सम्पन्नप्रायमेवेदं लक्ष्यते, यथा, भगवान्भारदोत्साहितामर्षो वलिनिषूदनो गत एवास्खलितप्रतिज्ञः शोणितपुरम्, श्रुतं मया रुक्मवती-दासीमुखात् काचन चित्रलेखेति किमपि कुमारनर्मसचिवेन गिरिनाम्ना मन्त्रयमाणा कुत्रचिल्लक्षितेति, तेनापि कारणेन भवितव्यम् । भगवानपि नारदो रैवतेश्वरान्तिके कृतमाध्याह्निकक्रियः कृतार्थयिष्यत्यमोघदर्शनोऽन्तः-पुरिकाजनं स्वदर्शनप्रदानेनेति श्रुतमस्ति, तदहमपि यथा भरतपुत्रेणावगतं निर्विशङ्कमापादयामि भगवदादेशम् । यतः—

प्रभूणां नावमन्तव्यः ह्वेडादेशोऽपि सेवकैः ।

विशेषतो नियुक्तैश्च श्रियमिच्छद्भिस्तमाम् ॥८॥

१. वाणादित्यादि पद्यं पठन्तु० ।

२. कालीनो० ।

३. यदुत ।

४. नास्ति ।

(विलोक्य) आस् ! यथाभिहितं भरतपुत्रेण तथैव मन्त्रयमाणेन गिरिणा इत
एवाभ्येति कुमारः । सोऽहमप्यसमयमधूत्सवाय तावदन्वेषयामि मुनिदत्तवरम् ।
(इति निष्क्रान्तः)

॥ 'विष्कम्भकः' ॥

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टः कुमारः)

कुमारः—अहो प्रचण्डातपता जरठातपकालस्य, यथा—

मज्जन्महेमच्युतदानवारिबन्धूकपुष्पस्तवकाकृतीनि ।
उद्दामभूरेणुविपाण्डुराणि जलाशयाः संदधते पयांसि ॥९॥

अपि च

अभ्यर्णमिघागमदुःसहास्तथा भूयिष्ठमध्याह्ननिदाघवासराः ।
अपि ब्रजेयुः क्षणदाक्षयक्षमा विभिन्नपाटीरविलेपनक्षमाः^२ ॥१०॥

विदूषकः—(स्वगतम्) दुस्सहा कहं ण जइ मणोहिलहिदं न होदि । (प्रकाशम्) पिअवअस्स
गदकप्पो ज्जेव लक्खीअदि घम्मआलो, जहा लहुलहुजलहरा णअणगोअरा
होन्ति, ता दिट्ठि देउ जुअराओ ।

[दुःसहाः कथं न यदि मनोभिलषितं न भवति । प्रियवयस्य गतकल्प एव
लक्ष्यते घर्मकालः, यथा लघुलघुजलधरा नयनगोचरा भवन्ति, तद्दृष्टि
ददातु युवराजः]

कुमारः—(विलोक्य) सखे गिरिवर ! ततो नितरास्—

प्रचण्डातपभिन्नाभ्रविमुक्तध्वनिदुःसहाः ।
अनिलोल्लासरहिता जरठग्रीष्मवासराः ॥११॥

विदूषकः—(स्वगतम्) उक्कंठिअस्स एव्वं एव्व, (प्रकाशम्) पिअवअस्स वट्ठइ जलहराणं
लच्छी ता रत्तासोअमंडवं गदुअ चिट्ठाम् ।

[उत्कण्ठितस्यैवमेव, प्रियवयस्य वर्धते जलधराणां लक्ष्मीः, तद्रक्षाशोकमण्डपं
गत्वा तिष्ठामः ।]

कुमारः—किं तत्र ?

विदूषकः—अत्थि तत्थ किंवि अदिसइदं कज्जं ।
[अस्ति तत्र किमप्यतिशयितं कार्य्यम्]

कुमारः—तत् कथय ।

विदूषकः—(ध्यानं नाटयति) (नेपथ्ये वैतालिको—अस्फुटम्)

एकः—केन वा संबोधनपदेन श्लोकनीयोज्यमनिरुद्धवीर्योऽनिरुद्धः ?

द्वितीयः—कस्ते व्यामोहस्त्रैलोक्याधिपतेः सर्वांगमोक्तचतुर्व्यूहावतारे, अथोग्रसेना-
दनुकंसारिणः एतदात्मनि^१ तनये वा प्रतिश्रुतराज्यासने, तदलं विचारेण ।
(ततः स्फुटम्) देव !

चञ्चदवर्हिंकलापपेशलतरा विद्युद्विलासाम्बरा
संराजद्वनमालयातिसुभगा सारङ्गनादोत्कटा^२ ।
सद्यो नृत्यति नीलकण्ठनयना गोपीजनाह्लादिनी
सेयं मूर्तिरिवाच्युतस्य परमा प्रावृद् सुखायास्तु वः ॥१२॥

अपरः—

इह हि विकचमल्लीमङ्कतोऽपि प्रमुच्य
श्रयति मधुकराणां^३ यातरागं कदम्बम् ।
नवजलकणसेकादुल्लसत्केसराली
मिलितनवमरन्दैर्जातरागं कदम्बम् ॥१३॥

विदूषकः—(ध्यानं त्यक्त्वा) वणिग्दो जहा दुदीअ वैआलिण तह अहं वि वण्णेमि—
खणप्पहा खरदहणो गज्जारअ फुडिअ घोरघोण^४रओ ।
हिडइ कामिजणाणं वहाय वणसूअरो णहो विविणे ॥१४॥

[वर्णितो यथा द्वितीयवैतालिकेन तथाहमपि वर्णयामि—

क्षणप्रभाखरदहनो गर्जनस्फुटितघोरघोणरवः ।
हिण्डते कामिजनानां वधाय घनशूकरो नभोविपिने ॥]

कुमारः—धिङ्मुखं ! मामुद्दिश्य ।

विदूषकः—पठमं वैतालियेण, तदो ख्लु मए, ता सुणाहि अप्प अहिलहितं ।
[प्रथमं वैतालिकेन, ततः खलु मया, तच्छृणोतु आत्माभिलषितम्]

कुमारः—कथय ।

विदूषकः—(कर्णे लगित्वा) एवं णेवं [एवमेवम्] ।

कुमारः—(सहर्षं विदूषकं समालिङ्ग्य) सखे !

मम तद्वाचिकदीपमालया सुतरामद्य विकाशितं त्वया ।
हृदयं^५ वारिदरोधमुक्तया कुमुदस्येव सुधांशुलेखया ॥१५॥

तदुपदर्शय रक्ताशोकमण्डपमार्गम् ।

विदूषकः—इदो इदो (इति दर्शयन् समुपसर्पति । उपसृत्य) एसो क्लु रत्तासोअमंडवो
ता पविसदु जुअराओ ।

[इत इतः । एष खलु रक्ताशोकमण्डपः, तत्प्रविशतु युवराजः]

१. एतदास्थान ।

२. उत्करा ।

३. सन्दिग्ध— ।

४. यातरागं ।

५. ओषो ।

६. घन० ।

कुमारः—(प्रविश्य विदूषकेण सहोपविश्य जलदान् विलोक्य स्वानुमानेनोषामभिध्याय विदूषकं प्रति) पश्य यथा—

नयनसलिलधारा वारिधाराभिरन्त-

स्तिमिरपटलपूरं नीलनीलान्धकारैः ।

श्वसितमिह कदम्बामोदवातैर्वधूनां

द्विगुणयति जडात्मा सन्ततं वारिवाहः ॥१६॥

विदूषकः—कहं चिरअदे वाणराअदुहिदा ।

[कथं चिरयते बाणराजदुहिता]

कुमारः—^३मिथ्या वालपितं त्वया ।

विदूषकः—सवामि पिअवअस्सेण खणाज्जेव जाणिस्सइ ।

[शपामि प्रियवयस्येन, क्षणादेव ज्ञास्यते]

कुमारः—भवतु ।

विदूषकः—पअसदो सुणीअदि ता णिरूवइस्सं (इति विलोकयति) णक्खु णक्खु इदो देवीए दुदीअहिअभूदा^३रूवलेहा आअदा ।

[पदशब्दः श्रूयते । तन्निरूपयिष्यामि । न खलु न खलु इतो देव्या द्वितीय-हृदयभूता रूपलेखा आगता]

कुमारः—केनापि कारणेन देव्या प्रेषिता भविष्यति ।

(ततः प्रविशति रूपलेखा)

रूपलेखा—(स्वगतम्) जलहर पङ्गे वि गअणअले जक्खु चिट्ठदि^४बह्मणदुदीओ जुअराओ ता लक्खीअदि^५चित्तलेखाए मंतिअं फलं परिणदं, किं भणंमि अम्हाणं भत्तुदारिअं जाए सहअरी ज्जेव किदा खलु दुट्ठचित्तलेहा^६ । होदु भत्तुदारिआए वअणं भट्टाणं णिवेदिहि । (प्रविश्य रूपलेखा) जेदु जेदु भट्टा । जुअराअ^७अम्हाणं भत्तुदारिआ जलहरभरिदगअणअलं पेक्खिअ विणिवेदि अज्ज क्खु हिंदोलोच्छओ ता जुअराएण तत्थ संनिहिदेण होदव्वं ।

[जलधरप्रायेऽपि गगनतले यत् खलु तिष्ठति ब्राह्मणद्वितीयो युवराजः, तल्लक्ष्यते चित्रलेखाया मन्त्रितं फले परिणतम् । किं भणाम्यस्माकं भर्तृदारिकां यस्या सहचरी एव खलु दुष्टचित्रलेखा । भवतु, भर्तृदारिकाया वचनं भर्त्रे निवेदयामि । जयतु जयतु भर्ता । युवराज ! अस्माकं भर्तृदारिका जलधरभरितगगनतलं प्रेक्ष्य विनिवेदयति—अद्य खलु हिन्दो-लोत्सवः, तद् युवराजेण तत्र संनिहितेन भवितव्यम्]

१. पश्य पश्य ।

२. मिथ्यैवा० ।

३. रूपरेहा ('रूपरेखा' इति सर्वत्र पाठः) ।

४. दुट्ठबह्मण० ।

५. चित्तरेहाय० ।

६. चित्तरेहा (चित्ररेखा इति सर्वत्र) ।

७. जुअराहो ।

कुमारः—यथा देवी आज्ञापयति (इति विदूषकं हस्तेऽवलम्ब्य परिक्रामति समासाद्य मणि-
वेदिकाम्), रूपलेखे ! गत्वा निवेदयास्मदागमनं देव्यै । एषोऽहमपि दोलाङ्गण-
मणिवेदिकायां देव्यागमनं प्रतीक्षिष्ये ।

रूपलेखा—जह भट्टा आणवेदि ।

[यथा भर्ताऽज्ञापयति]

(इति निष्क्रान्ता)

(ततः समुपविशति मणिवेदिकायां कुमारो विदूषकश्च)

कुमारः—(परितोऽवलोक्य) संवृतैव रात्रिः । यथा—

क्रन्दन्ति चक्रवाका भजन्ति निद्रां च कमलानि ।
तिरयति लोकालोकं परितो घनजृम्भितं तिमिरम् ॥१७॥

विदूषकः—पिअवअस्स इदो तक्केमि—

विसलुद्धं हंससावअ विमुक्क कलसद् विप्पुडिअं ।
अज्ज^१ उल्लहितो सद्दो आअच्छदि ता इदो देई ॥१८॥

[प्रियवयस्य इतस्तर्कयामि—

विसलुब्धहंसशावकविमुक्तकलशब्दविस्फुटितम् ।
अद्य उल्लसितः शब्द आगच्छति तदितो देवी ॥]

कुमारः—(अवलोक्य) सम्यगवलोकितम् । आगतैव देवी—

माणिक्यकान्तिपरिदीपित^२ दीपिकाभि-
रुत्तेजिताङ्गरचना सहचारिणीभिः ।

अभ्येति पश्य वत जङ्गमकर्णिकार-
वल्लीव चम्पकलताभिरुपास्यमाना ॥१९॥

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा देवी)

देवी—(उपसृत्य) जेदु जेदु अज्जउत्तो ।

[जयतु जयत्वार्थपुत्रः]

कुमारः—देवि ! आज्ञापय ।

देवी—उपरचिअमअणपूआ इच्छेम्हि हिंदोले कीलिटुं ।

[उपरचितमदनपूजा इच्छामि हिन्दोले क्रीडितुम्]

कुमारः—अनुमतमस्माकम् ।

देवी—रूपलेहे पडिमां विधेहि जत्त मअणं अच्चेमि ।

[रूपलेखे प्रतिमां विधेहि यत्र मदनमर्चयामि]

रूपलेखा—भर्तृदारिए पचक्खो ज्जेव कसुमाउहो ता किं दाणिं पडिमया, भट्टा ज्जेव कहं णाच्चीअदि ?

[भर्तृदारिके ! प्रत्यक्ष एव कुसुमायुधः, तर्त्तिक प्रतिमया ? भर्ता एव कथं नाच्यते]

देवी—(ईषत्स्मितानना तथा करोति)

विदूषकः—पिअवअस्सस्स पूआ णिव्वत्तिदा, ता कहं ण मअणस्स सहा समञ्चीअदि, महसमअ तुट्ठिरहिदो अच्चिदो वि मअणो विअलो हुविस्सदि ।

[प्रियवयस्यस्य पूजा निर्वर्तिता तत्कथं न मदनस्य सखा समर्च्यते । मधुसमयतुष्टिरहितोऽर्चितोऽपि मदनो विकलो भविष्यति]

रूपलेखा—जत्त तुम्हारिसाणं पवेसो तत्त कहं ण होदि ।

[यत्र युष्मादृशानां प्रवेशस्तत्र कथं न भवति]

देवी—रूपलेहे ! अज्जगिरिअरस्स किदे णिम्मिअं मोदअसरावं समप्पेहि ।

[रूपलेखे ! आर्यगिरिवरस्य कृते निर्मितं मोदकशरावं समर्पय]

रूपलेखा—(कुटिलाक्षिनिक्षेपपूर्वकं समर्पयति)

विदूषकः—(गृहीत्वा) ही ही भो अहं वि अप्पणो अहिलहिदं जणं अण्णेसेम्मि (इति निष्क्रान्तः) ।

[ही ही भो अहमप्यात्मनोऽभिलषितं जनमन्वेषयामि]

(ततो देवीयुवराजौ दोलाघिरोहं नाटयतः, परिवारवनितादिकं च स्वस्वकृत्यम्)

कुमारः—(देवीं निर्बर्ण्य)

वेणीनिबद्धकुसुमैश्छुरितान्तपीठं भूयः कुचोपरि समुल्लसदंशुकानाम् ।

वक्षस्थलान्तपरिघट्टनशीर्णहारं दोलारसो विजयते तव कोऽपि मुग्धे ॥२०॥

अपि च

चञ्चन्महारजतरागलसत्पटान्ता

हिन्दोलविभ्रमरयेण विचाल्यमाना ।

विभ्राजसे किमपि मीनमनोजनेत्रे

वाताहतेव कुसुमायुधवैजयन्ती ॥२१॥

देवी—(स्मितं नाटयित्वा परिवारजनानालोकयति)

कुमारः—(स्वगतम्)

चञ्चच्छिखासु पवनाहतिवेल्लितासु

किञ्चित्कचिज्जलदवारिकणोक्षितासु ।

यद्दीपिकासु कलुषां प्रकरोति दृष्टिं

मन्ये न हन्त परिहास्यति दोललीलाम् ॥२२॥

अतोऽस्या दोलाधिरूढाशयं प्रकारान्तरेण शिथिलयामि, मा भूत् कालातिपातेन ममातिपातः । (प्रकाशम्) देवि ! पश्य^१—

सारङ्गाः परितो रटन्ति जलदानालोक्य धीरेतरं

प्रोद्दण्डं करदण्डोलितकटा धावन्ति दन्तावलाः ।

अप्येते परिवर्त्य भूरि विततं बर्हीणि तारस्वनैः

^२श्रोत्राणि स्थगयन्ति केकितरुणा धाराष्कदम्बाश्रिताः ॥२३॥

अपि च

नीडैराकुलयन्ति चैत्यविटपान् प्रत्याकुला वायसा

हिक्वा चत्वरकेलिमाशु वलभीस्तद्वच्च पारावताः ।

आलीढाः ककुभो घनाञ्जनघनैरालोक्य चोत्कन्धरा

हंसा वारिचयं विहाय निपतन्त्युच्चैस्तथोदङ्मुखम् ॥२४॥

तदेष घनागमो दोलारसविच्छेदमिव कर्तुमुद्यतः । यतः—

मन्दध्वनीनि वाद्यानि भूमयः कर्दमाविलाः ।

रज्जवश्चासुखस्पर्शाः क्रियन्ते घनवारिणा ॥२५॥

अपि च

च्योतद्घनाम्बुपरिपिण्डितकेशपाशं

धाराभिभूतदरकुञ्चितपद्ममालम् ।

क्लिन्नाम्बरप्रकटितावयवं कथञ्चि-

दालीजनोऽद्य सहते घनवैकृतानि ॥२६॥

देवी—ता अंतेउरं गमिस्सं आणवेदु अज्जउत्तो ।

[तदन्तःपुरं गमिष्यामि, आज्ञापयत्वार्यपुत्रः]

कुमारः—(स्वगतम्) दोलारसविच्छेदकं जलदं वर्णयता मया कोपितेव, यथा लक्ष्यतेऽस्या मुखच्छविः । (प्रकाशम्) देवीसहचरोऽपि ।

(ततो दोलावरोहणं नाटयतः । लीलामन्थरं च स्खलद्भूषणा समाक्रामति देवी तदनुकुमारः परिवारजनञ्च) ।

कुमारः—(स्वगतम्) अये सर्वत्रैव देव्या कालातिपातेन ममातिपात एव क्रियते । यतो जडीभूतोऽरुकाण्डद्वया गन्तुमपि न पारयति, अथवा युज्यतेऽस्याः । यतः—
सहजेन मरालगामिनी पुनरुत्तुङ्गपयोधरालसा ।
अथ वर्त्मनि वारिपिच्छले कथमेषा चरणानि यच्छतु ॥२७॥

१. पश्य पश्य ।

२. श्रोत्राणि ।

अपि च

सहजगुरुनितम्बा क्षीणमध्यप्रदेशा
 कनकशिखरिशृङ्गस्पर्धिवक्षोजलहमीः ।
 कथय कथमिदानीं पिच्छिले वर्त्मनीयं
 रचयतु मदिराक्षी पादविक्षेपणानि ॥२८॥
 (ततो गमनायासविगलितं कर्णकुवलयं स्थाने समादधत्)

कुमारः—देवि पश्य !

मुग्धे विलोचनविलाससहोदरेण
 त्वत्कर्णपातिसरसीरुहकोरकेण ।
 लोकत्रयं वशयता वत हेलयैव
 सार्थीकृता कुसुमसायकता स्मरस्य ॥२९॥

देवी—(सस्मितं परिक्रामति)

कुमारः—(सर्वतोऽवलोक्य) देवि ! यथा—

पश्य त्वदङ्गसुषमा मुषिता ह्रियेव
 बध्नाति न स्थिरपदं गगनेऽपि विद्युत् ।
 मुञ्चन्ति केशनिचयेन पराजिताश्च
 नीलाम्बुदा वहलवारिमिषेण चास्रम् ॥३०॥
 (इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

श्रीमद्रघुचन्द्रविरचितायां नाटिकायां

प्रथमोऽङ्कः ।

द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति विदूषकः)

विदूषकः—(स्वगतम्) कहं अज्ज वि णाअच्छदि पिअवअस्सो ता कं पुच्छेम्मि,
(पुरोऽवलोक्य) होदु एषा देवीए पिअसहअरी इदो ज्जेव आअच्छति ता
एणं पुच्छिस्सं ।

[कथमद्यापि नागच्छति प्रियवयस्यः, तत्कं पृच्छामि, भवतु, एषा देव्याः
प्रियसहचरी इत एवागच्छति, तदेनां प्रक्ष्यामि]

(ततः प्रविशति रूपलेखा)

रूपलेखा—आणत्तहिा भत्तुदारिआए जह देवेषिणो आअमणं खु सुयदे ता सच्चं
णवेदि णिरूपयिटुं गच्छेहिा अज्ज उद्धअस्स सआसं पुच्छिस्सं । कहं दाणिं
लद्धव्वो मए अज्ज उद्धओ, होदु जुअराअपिअवअस्सं पुच्छिस्सं (इत्युप-
सृत्य) अज्ज कहिं दाणिं चिट्ठदि भअवदमच्चो उद्धओ ।

[आज्ञप्तास्मि भर्तृदारिकया यथा देवर्षेरागमनं खलु श्रूयते तत्सत्यं न
वेति निरूपयितुं गच्छामि आर्य उद्धवस्य सकाशम् । प्रक्ष्यामि, क्व इदानीं
लब्धव्यो मया आर्य उद्धवः । भवतु, युवराजप्रियवयस्यं प्रक्ष्यामि, आर्य
क्व इदानीं तिष्ठति भगवदमात्य उद्धवः]

विदूषकः—होदि कज्जासत्तो णअरदुआरे चिट्ठदित्ति सुदं मए, भोदि तुमं वि णिवेदेहि
किं मंतेदि पिअवअस्सो जेण क्खु अदिआलपादो जादो ।

[भवति ! कार्यासक्तो नगरद्वारि तिष्ठतीति श्रुतं मया, भवति ! त्वमपि
निवेदय किं मन्त्रयति प्रियवयस्यो येन खलु अतिकालपातो जातः]

रूपलेखा—(सक्रोधम्) हदास मंतिदं तुए चित्तलेहाए, उणो वि किं मंतेदु तुअ पिअव-
अस्सो ।

[हताश ! मन्त्रितं त्वया चित्रलेखया, पुनरपि किं मन्त्रयतु तव
प्रियवयस्यः]

विदूषकः—(स्वगतम्) हद्धि जाणिदं सव्वं, (प्रकाशम्) का उण चित्तलेहा,
[हा धिगुं ज्ञातं सर्वम्, का पुनश्चित्रलेखा]

रूपलेखा—जा तुम्हाणं चित्ताजं लिहति ।

[या युष्माकं चित्रकं लिखति]

विदूषकः—(पादयोः पतित्वा) होदि रूअलेहे मा क्खु देवीए णिवेदेहि । अम्हाणं
जीविदहरं कज्जं ।

[भवति रूपलेखे ! मा खलु देव्यै निवेदय, अस्माकं जीवितहरं कार्यम्]

रूपलेखा—(पादावन्यत्र करोति)

विदूषकः—(दृढं परिपीडय) शवामि बम्हसुत्तेण जइ अलद्धाभयदानो मुंचेमिह तुअ पादजुअलं ।

[शपामि ब्रह्मसूत्रेण यदि अलब्धाभयदानो मुञ्चामि तव पादयुगलम्]

रूपलेखा—(ईषत्स्मितसाचीकृतानना) किं सुअं मुओ वि मारिज्जदि । ता ण कहिस्सं भत्तुदारिआए उच्चिद्वेहि ।

[किं स्वयं मृतोऽपि मार्यते, तन्न कथयिष्यामि भर्तृदारिकायै, उत्तिष्ठ]

विदूषकः—ही ही भोः मए उणो लद्धो जीअदानो । होदि ता कहेहि पिअवअस्सवुत्तन्तं । [ही ही भोः मया पुनर्लब्धं जीवदानं भवति तत् कथय प्रियवयस्य-वृत्तान्तम्]

रूपलेखा—कुवो अम्हाणं तुअ सरिसी जीहा जेण खलु लद्धरहस्सा होदि देई, ता पडिपालअ जुअराआअमणं । (निरीक्ष्य) इदोज्जेव आअच्छदि तुम्हाणं वेअ भणिती सोदुम् ।

[कुतोऽस्माकं तव सदृशी जिह्वा, येन खलु लब्धरहस्या भवति देवी, तत्प्रति-पालय युवराजागमनम्, इत एव आगच्छति युष्माकं वेगभणितिं श्रोतुम्]

विदूषकः—सोत्थि भोदीए । होदु साहअस्स कद्धं ।

[स्वस्ति भवत्यै । भवतु साहाय्यस्य कार्यम्]

रूपलेखा—(सरोषकुटिलाभिक्षेपं निरीक्ष्य निष्क्रान्ता)

विदूषकः—एसो खलु आअदो कहं कहं वि पडिमोक्खिअ अप्पाणं पिअवअस्सो ता उपसप्पेमि ।

[एष खत्वागतः प्रतिमोच्य कथं कथमप्यात्मानं प्रियवयस्यः]

(इत्युपक्रान्तः)

प्रवेशकः

(ततः प्रविशत्युत्कण्ठापरवशः कुमारः)

कुमारः—(सर्वतो विलोक्य स्वगतम्) अहह !

तारुण्याभिनिवेशो लब्धप्रसरो मनागपि क्वापि ।

गन्धद्विप इव सुतरां मदप्रकर्षात्तु दुर्ग्रहो भवति ॥१॥

अपि च

तिरयति हृन्मन्दिरगं विवेकदीपाङ्कुरं सहसा ।

उत्कण्ठाविषवेगो नवयौवनपन्नगो विषमः ॥२॥

तदिदानीं बाधते बलवदुत्कण्ठाव्याधिस्तत्प्रतीघाताय धन्वन्तरिप्रतिममन्वेषयामि प्रियवयस्यमिति । (पुरोज्वलोक्य) अये समीहितैव लक्ष्यते कार्यसिद्धिः, यत्परापतित एवास्मदाकाङ्क्षितश्चातकस्येव घनागमो लघुपदैः प्रियवयस्यः ।

(तत उपसृत्य विदूषकः)

विदूषकः—सोत्थि समीहिदसिद्धी होदु पिअवअस्सस्स, मए पाउअकव्वं णिम्मिद-
मत्थि ता सुणादु जुअराओ ।

[स्वस्ति समीहितसिद्धिर्भवतु प्रियवयस्यस्य, मया प्राकृतकाव्यं निर्मितमस्ति,
तच्छृणोतु युवराजः] ।

कुमारः—विश्रब्धं पठ्यताम्

विदूषकः—

रइविरहरइअमुद्दामिसिणीए कोहवंधणदो ।
अइ केदइअ पुण्णहिं भसल विमुक्कोसि कुत्त मणो लहिदं ॥३॥
[रतिविरहरचितमुद्रा विसिन्याः क्रोधबन्धनतः ।
अयि कियत् पुण्यैः भसल विमुक्तोऽसि कुत्र मनोऽभिलषितम् ॥]

कुमारः—श्लेषकवेस्तव निरुपमोऽयं वाक्यार्थः, तत्फलितार्थं करिष्यसि न वा ?

विदूषकः—फलितार्थइस्ससीति कहं । फलिदैव केअइलदा पमदुज्जाणे ता पेक्खदु
पिअवअस्सो ।

[फलितार्थयिष्यसीति कथं फलितैव केतकीलता प्रमदोद्याने, तत् पश्यतु
प्रियवयस्यः]

कुमारः—तदुपदर्शय मार्गम् ।

विदूषकः—(सर्वतोऽवलोक्य) ही ही भोः उअरदे रअणिकप्पे घणागमे कहं केअईलद्धी ।
[ही ही भोः उपरते रजनिकल्पे घनागमे क्व केतकीलब्धिः]

कुमारः—धिङ्मूर्ख ? कथमेवमवधारितवानसि ?

विदूषकः—जइ मं ण प्पच्चेसि ता तुअ कहिंणए लोअणे, स्सअं पेक्खस्स ।
[यदि मां न प्रत्येषि, तत् तव क्व गते लोचने स्वयं प्रेक्षस्व]

कुमारः—(सर्वतोऽवलोक्य) रागान्धेन मया नोपलक्षितम्, न पुनरन्यथाभिहितं विदूषकेण ।
(प्रकाशम्)

विक्षिप्तम् ऋतुनीलमेघपटलं क्वेदं नभो भास्करं
क्वालापाः शिखिनां क्व चायमभितो भृङ्गाङ्गनानां रवः ।

यातास्संप्रति वा क्व नीपमरुतः क्वामो वसन्तानिलाः

स्वप्नः किं नु किमिन्द्रजालमथवा चित्तेन निर्णीयते ॥४॥

विदूषकः—एव्वं गेवं । ता होदु पओसो ।

[एवमेवम् । तद् भवतु प्रदोषः]

(नेपथ्ये) वेंतालिकः—

प्रकटितबहुकेसराङ्गरागा मुखरमधुव्रतकिङ्किणीकलापाः ।

नवसुरभिपलाशचञ्चदोष्ठी भवतु सुखाय चिरं वसन्तलक्ष्मीः ॥५॥

अपि च—

कूजन्ति प्रतिपल्लवं परभृताः प्रत्यग्रभावोदयं
तन्वीनां प्रतिकुड्मलं हि मधुपाश्चुम्बन्ति भिन्दन्ति च ।
धूर्जन्तीह मरुद्धताश्च विटपाः पुष्पासवोदगारिणो
धन्यं कोऽपि मनोभवस्य विजयारम्भः समुन्मीलति ॥६॥

कुमारः—अहो यथा द्वितीयश्लेषकवित्वेन पठति वैतालिकस्तथा मन्ये पुरजनैः समा-
रब्धो मदनमहोत्सवः । तदुपदर्शय क्रीडापर्वतमार्गम्, यत्रान्तरितविग्रहोऽहमपि
कौतुकविलोकनेन उत्कण्ठितचेता बाह्यिष्येऽहःशेषम् ।

विदूषकः—ममज्जेव हिअआभिमतं (इत्युत्थाय मार्गं दर्शयति) इदो इदो इमिणा रअणघडिद-
सोपाणमार्गेण कंचनकअलीकखंभावणसुहारोहेण उआरोहदु पिअवअस्सो ।
[ममैव हृदयाभिमतम्, इत इतोऽनेन रत्नघटितसोपानमार्गेण कञ्चन-
कदलीस्तम्भवनसुखारोहेण उपारोहतु प्रियवयस्यः]

कुमारः—(विदूषकहस्तावलम्बितः क्रीडापर्वतारोहणं नाटयित्वा सर्वतो दत्तदृष्टिः)

अये अतिशयरमणीयो वसन्तसमयः, यतः—

हारीतहारिरुतसङ्कुलिता विभाति
रोलम्बलम्बिततमालतरूपकण्ठाः ।

भिन्नारविन्दमकरन्दरसावसिक्त-

पर्यन्तवारिनिचयांश्च जलाशयांश्च ॥७॥

अपि च—

धुतकमलपरागरागभाजा प्रकटितपटवासविभ्रमेण ।
सपदि मलयमारुतेन तेने मधुसमयसमागमोत्सवश्रीः ॥८॥

विदूषकः—अछरिअं अछरिअं पेक्खदु पिअवअस्सो । णाअरिअजणाणं भूरुहाणं
समआल ज्जेव पालिसिद्धी विलसिदं ।
[आश्चर्यमाश्चर्यम्, प्रेक्षतु प्रियवयस्यः, नागरिकजनानां भूरुहाणां समकाल
एव"सिद्धिविलसितम्]

कुमारः—(उभयत्रावलोक्य) साधु सखे सम्यगवलोकितम् ।

पुष्पासवच्छुरितवेल्लितपल्लवाभि-
रुक्कन्धराभिरुचितप्रमदालताभिः ।

कौसुम्भरागरुचिराभिरुपास्यमानाः

कान्तारसा नु मिलिता विटपा हरन्ति ॥९॥

अपि च—

सतिलका विटपैः परिरम्भिताः परभृताभिरुदन्ति च पञ्चमाः ।
अतिशयं कुसुमासववासिताः प्रमदयन्ति जनं प्रमदालताः ॥१०॥

विदूषकः - इदो पेक्खदु पिअवअस्सो णाअरिअजणाणं अदिवैभवं ।
[इतः प्रेक्षतु प्रियवयस्यो नागरिकजनानामतिवैभवम्]

कुमारः—साधु सखे साधु

आलिप्ता इव भूमयो हि परितः काश्मीररागद्वन्द्वै-

रुत्सर्पत्पटवासचारुरजसा व्याप्तं नभोमण्डलम् ।

क्रीडद्वारवधूविमिश्रितजनैः सानन्दमद्योत्सवे

कालीयैः कलुषीकृता इव दिशः शृङ्गारितैः सर्वतः ॥११॥

अपि च—

लक्ष्यन्ते पुरवीथयो मृगमदैः प्रोद्भूतपङ्क्ता इव

प्रासादाः श्वसिताभ्रपांशुपटलैः प्रालेयपूरा इव ।

क्रीडासक्तवधूविभूषणरुचा काश्मीरलिप्ता इव

प्रत्येकाङ्गणभूमयश्च नितरां रम्योज्यमद्योत्सवः ॥१२॥

विदूषकः—पिअवअस्स बहु वर्णोसि णाअरिअजणाणं विलसिदं, अहं उण जाणे क्खु
धण्णो एक्को वैस्सवणसेट्ठी जस्स गेदाहो सअलोवि णाअरिअजणो जह-
भिलहिदं वत्थुजादं लहइ ।

[प्रियवयस्य बहु वर्णयसि, नागरिकजनानां विलसितम् । अहं पुनर्जनि
खलु धन्य एको वैश्रवणश्चेष्टी यस्य गृहात् सकलोऽपि नागरिकजनो यथा-
भिलषितं वस्तुजातं लभते]

कुमारः—गिरिवर सम्यगालोचितवानसि ।

बहु भागधेयवन्तो व्यवहारे प्रगल्भाश्च ।

परिभूषयन्ति नगरं नृपविश्वम्भेण वर्णिजोऽपि ॥१३॥

विदूषकः—एसा दुट्ठदासी रुअलेहा कहं उणो वि इदो ज्जेव आअच्छदि ।

[एषा दुष्टदासी रूपलेखा कथं पुनरपि इत इव आगच्छति]

(ततः प्रविशति रूपलेखा मदनवशविस्खलच्चरणपल्लवा)

कुमारः—(निर्वर्ण्य)

इयं कामप्रायां प्रथमवयसः प्रौढविपदं

दुरावस्थां भूयः किमपि सुदती हन्त मधुनः ।

मुहुर्वेल्लद्वेणी तदिह वदतीव प्रतिपदं

स्खलत्पादन्यासादतिमुखरमञ्जीरनिनदैः ॥१४॥

रूपलेखा—(उपसृत्य) जेदु जेदु भट्टा । अम्हाणं भत्तुदारिआ विणिवेदि, अज्ज क्खु
मअणमहुस्सवे सहअरीजणेणारद्धवसंताभिणओ पमदुज्जाणं गदेण
सणाहो कादव्वो ता पमाणं जुअराओ ।

[जयतु जयतु भर्ता, अस्माकं भर्तृदारिका विनिवेदयति, अद्य खलु मदन-
महोत्सवे सहचरीजनेनारब्धो वसन्ताभिनयो प्रमदोद्यानं गतेन सनाथी-
कर्तव्यः, ततः प्रमाणं युवराजः]

कुमारः—वयमप्युत्कण्ठिता एव स्मः, तदुत्तिष्ठ गच्छामः ।

विदूषकः—सच्चमुत्कण्ठितो मे पिअवअस्सो ।

[सत्यमुत्कण्ठितो मे प्रियवयस्यः]

रूपलेखा—(स्मृतिमभिनीयाङ्गुल्या तर्जयति)

कुमारः—रूपलेखे त्वमग्रे गत्वा निवेदय देव्यै वयमप्यागता एव ।

रूपलेखा—जं भट्टा आणवेदि ।

[यद्भर्ता आज्ञापयति]

(इति निष्क्रान्ता)

कुमारः—वयस्याङ्गुल्या तर्जनं न साधु इवोपलक्ष्ये । ननु प्रकाशितोऽयं रहस्यनिक्षेपः ।

विदूषकः—साअरसरिछहिअआणं अम्हाणं कण्णनिहिदो रहस्सो कहं पआसी होइ
ता लं क्खु चिन्दाए ।

[सागरसदृशहृदयाणामस्माकं कर्णनिहितो रहस्यः कथं प्रकाशीभवति,
तदलं खलु चिन्तया]

कुमार—तदग्रे भूत्वा दर्शय मार्गम् । देवीरञ्जनाय तत्र गच्छावः ।

विदूषकः—इदो इदो (परिक्रम्य) एसो क्खु पमदोज्जाणो ता पविसदु पिअवअस्सो ।

[इत इतः, एष खलु प्रमदोद्यानस्तत्प्रविशतु प्रियवयस्यः]

(विदूषकहस्तमवलम्ब्य प्रविश्य)

कुमार—(सर्वतोऽवलोक्य)

एतेऽपि वन्यतरवो विलसत्परागै-

रारब्धकोकिलकलस्वनहेलमुच्चैः ।

कामोत्सवोऽयमिति संपरिबोध्यमाना

मन्दानिलेन पटवासमिवोत्सृजन्ति ॥१५॥

विदूषकः—एसा वीणाणिबद्धपञ्चमराअमुच्छाणुसारेण गीअमाणा सहीजणेण इदो ज्जेव
आअच्छदि ता सुणाउ कुमारो गीअं ।

[एषा वीणानिबद्धपञ्चमरागमूर्च्छानुसारेण गीयमाना सखीजनेन इत एव
आगच्छति । तत् शृणोतु कुमारो गीतम्]

(ततः प्रविशति रुक्मवती, गृहीतपटवासकुङ्कुमताम्बूलादिगवितहस्तकिसलयो लयप्रपञ्चि-
तपञ्चमो विभवतः परिवारजनं च) गायति ।

पठमं माणिणि माणो विअलइतो कुन्दवणलच्छी ।

उक्कूलिआ जण हिअए दीसइ पसाउए रअणलतिआणं ॥१६॥

[प्रथमं मानिनि मानं विगलयितं कुन्दवनलक्ष्म्या ।
उत्कूलिता जनहृदये दृश्यते पश्चाद् रत्नलतिकानाम् ॥]

कुमारः—अये कथं निरतिशयोऽग्रमासां गीतरसातिशयः, यथा—
आविःकरोति तृषामाचुषितोऽपि शश्व-
दाशीलितोऽपि किल जाड्यमपाकरोति ।
स्वर्वाहिनीविशदवारिविलासकान्ति-
रासां पुनर्मधुरगीतरसोपचारः ॥१७॥

विदूषकः—एवं णेवं ।
[एवमेवम्]
(तत उपसृत्य)

रुक्मवती—हला रूपलेहे कर्हि दाणि अज्जउत्तो । ता दंसेहि ।
[हला रूपलेखे केदानीमार्यपुत्रः, तद्दर्शय]

रूपलेखा—अज्जगिरिअरदुदीओ इदो ज्जेव आगच्छदि भट्टा, ता उपसव्वदु भत्तुदारिआ ।
[आर्यगिरिवरद्वितीय इत एव आगच्छति भर्ता, तदुपसर्पंतु भर्तृदारिका]
(ततः परस्परं संगतं नाटयतो देवीयुवराजौ)

विदूषकः—सोत्थि होदु देवीए ।
[स्वस्ति भवतु देव्यै]

देवी—(पटवासकुङ्कुमादिना समभ्यर्च्य) अज्ज पणमामि [आर्यं प्रणमामि]

विदूषकः—अच्चिदोहं बह्माणो समीहिदसिद्धी होदु देवीए । इदो सणाही करीअदु
पिअवअस्सेण समं मअणमहुस्सओ ।
[अर्चितोऽहं ब्राह्मणः समीहितसिद्धिर्भवतु देव्याः ।
इतः सनाथीक्रियतां प्रियवयस्येन मदनमहोत्सवः ॥]

(देवी तथा करोति, परिवारजनोऽथ गायति)

मउलइ रत्तासोओ विअसइ पमदाजणे सोओ ।
घोल्लइ पअणो सिअरो तंमइ ताणं उणो णिअरो ॥१८॥
[मुकुलयति रक्ताशोको विकसति प्रमदाजने शोकः ।
प्रचलति पवनः शिशिरस्ताम्यति तेषां पुनर्निकरः ॥]

कुमारः—(स्मृतिमभिनीय बाणदुहितरं सान्तर्मनस्कः स्वगतम्)
मधुसमये वनितानां स्वभाववैषम्यमायाति ।
किमुतेष्टजनवियोगे समाधिपरिविकलवं चेतः ॥१९॥

(देवी परिजनकरोपनीतं चन्दनकुङ्कुमादिना कुमारमभिषिञ्चति कुमारश्च शिथिलतरं देवीम्)

देवी—(स्वगतम्) कर्हं मुहितो ज्जेव लक्खीअदि (प्रकाशम्) अज्जउत कीलाभरेण समओ
वद्धिस्सदि ता अंतेउरं गमिस्सं ।
[कथं मुषित इव लक्ष्यते, आर्यपुत्र क्रीडाभरेण समयो वद्धिष्यति, तदन्तःपुरं
गमिष्यामि]

कुमारः—

सुधांशुस्पर्द्धिवदने क क्लमस्तव सन्निधौ ।

जायते जातु जरतां किं सुधास्वादिनामपि ॥२०॥

देवी—मुहसिरी ज्जेव णिवेदेदि ता गिरिअरपडिलावेण अप्पाणं विणोदेदु अज्जउत्तो ।
अहं उण अन्तेउरं ज्जेव गमिस्सं ।

[मुखश्रीरेव निवेदयति तद् गिरिवरप्रतिलापेनात्मानं विनोदयतु आर्यपुत्रः
अहं पुनरन्तःपुरमेव गमिष्यामि] (इति गन्तुमिच्छति)

कुमारः—

अकाण्डे कोपकाण्डेन मे प्राणान् चण्डि पीडय ।

प्रसन्नेन्दौ न कालुष्यं भजते जातु शर्वरी ॥२१॥

देवी—ण क्खु कुविदाम्हि, उप्पण्णकीलाशमवाहा ण शक्कोमि इह ठातुं ।
[न खलु कुपितास्मि, उत्पन्नक्रीडाश्रमभारा न शक्नोमीह स्थातुम्]

(इति सपरिवारा देवी निष्क्रान्ता)

विदूषक —ही ही भो उवकिदं क्खु देवीए ।

[ही ही भोः उपकृतं खलु देव्या]

कुमारः—धिङ्मूर्ख !

स्फुरदधरोष्ठपुटान्तं कुञ्चितपद्मेक्षितं मुखं देव्याः ।

रोषारुणितकपोलं भावयतो मे विदीर्यते हृदयम् ॥२२॥

विदूषकः—तदो किं करीअदि, तहिज्जेव कहं ण गस्सेम्ह देवीपसा अणाय ।

[ततः किं क्रियते, तत्रैव किं न गम्यते देवीप्रसादनाय]

कुमारः—

वैलक्षेणैव कथितो भावोज्ज्वलः पुरैव नः ।

प्रणिपातेन सुतरां नात्र ग्राह्योत्तरं पुनः ॥२३॥

तदत्र कमप्युपायं रचयित्वा गमिष्यावः (इत्युभावुपविशतः)

(ततः प्रविशति बद्धासिधेनुका लतावती नाम प्रतीहारी, सविनयमुपसृत्याभिवाद्य)

लतावती—जुअराअ भअदो पिदामहेण भअवदा महुसूअणेण पेसिदो जअसंसी
दारुइ दुआरि चिट्ठिदि ।

[युवराज ! भवतः पितामहेन भगवता मधुसूदनेन प्रेषितो जयशंसी
दारुकिद्वारि तिष्ठति]

कुमारः—(सहर्षम्) शोभनमुखि त्वरितं प्रवेशय ।

लतावती—जं भट्टा आणवेदि ।

[यद्भर्ता आज्ञापयति]

(ततः प्रविशति दारुकिः)

दारुकिः—जयतु जयतु युवराजः । कुमार ! दिष्ट्याभिवर्धसे लोहितपुरात् प्रत्यावृत्तो
भगवान् गरुडध्वजः, तेनाहमग्रतः प्रेषितो भवते विजयघोषणायेति ।

कुमारः—(सहर्षम्) आयुष्मन् ! विस्तरेण श्रोतुमिच्छामि समरवृत्तान्तम् ।

दारुकिः—देव इतो यथा नातिपरिकरानुयातेनैव भगवता निरुद्धं लोहितपुरम् ।
पुररोधामर्षितेन च वहलद्विरदपदातिस्यन्दनप्रस्यन्दमानया चतुरङ्गयानुगतेन
बाणनिकरान् विकिरता निवारितमग्नसैन्यम् ।

कुमारः—ततस्ततः ।

दारुकिः—

द्राक् सैन्ये तीव्रवेगे यदुजदनुजयोश्चण्डखड्गप्रहारैः-
रुद्धैर्बाहुदण्डैरशनिसममहाभीमकोदण्डकाण्डैः ।
अन्योन्याघातभग्नावरणपरिसरोद्दामवक्षस्थलासृक्
धारासंसिक्तधूलीपरिचितसमरप्राङ्गणे रेजतुस्ते ॥२४॥

कुमारः—ततस्ततः ।

दारुकिः—

खड्गाग्रेदलितकरीन्द्रकुम्भपीठं
वाणौघैः परिखचिताश्रसादिवृन्दम् ।
विक्षिप्तं कचन पदातियूथमीषद्
भग्नाशं तदुभययोधसैन्यमासीत् ॥२५॥

कुमारः—(स्वगतम्) अहो संशयितो जयः । (प्रकाशम्) ततस्ततः ।

दारुकिः—

अनन्तरं कोऽपि हुताशनाभो विदार्य चाग्रेसरसैन्यमुग्रम् ।
अस्माकमप्यायतबाणपातैर्विकम्पयन् मानसमाविरासीत् ॥२६॥

विदूषकः—ण णवरि तुम्हाणं अम्हाणमवि । सोम्म तदो तदो ।

[न केवलं युष्माकमस्माकमपि । सौम्य ! ततस्ततः]

दारुकिः—

तोऽपि शार्ङ्गपरिमुक्तमार्गणैः कृत्तबाहुनिचयो भवान्तिके ।
संरराज गिरिराजसन्निधौ वातभग्नविटपो नु पादपः ॥२७॥

अपि च—

वीक्ष्यबाणमथ शङ्करान्तिके तच्च किञ्चिदुपवर्तितेक्षणम् ।
शोणितं पुरममुच्चदञ्जसा प्रश्रयेण नतकन्धरो हरिः ॥२८॥

विदूषकः—जिदं अम्हेहि ता कहं ण णच्चेम्हि ।
[जितमस्माभिः, तत्कथं न नृत्यामि]
(इत्युत्थाय नृत्यति)

कुमारः—(अपवार्य) अथ तस्य खरप्रहारभिन्नविग्रहस्य किं वृत्तम् ?

दारुकिः—देव ! कथयामि यथावृत्तम् ।

प्रध्वस्तावयवोऽपि सायकशतैरल्पासुरप्यायतै-

राज्याच्यावितविग्रहोऽपि नितरां कृष्णेन बाणः कृशः ।

विदूषकः—जुज्जइ दुठस्स ।

[युज्यते दुष्टस्य]

कुमारः—(हर्षमभिनीय) ततस्ततः ।

दारुकिः—सद्यस्त्रोक्षणताम्..... ।

कुमारः—(सविस्मयम्) किमेतत् ?

विदूषकः—सोम किं भणासि । तदो तदो ।

[सोम किं भणसि ? ततस्ततः]

दारुकिः—

.....गले गरलतां देहेऽर्द्धनारीशतां

राजद्राजवतंसतां परिदधौ.....

विदूषकः—अछरिअं अछरिअं ।

[आश्चर्यमाश्चर्यम्]

कुमारः—महदाश्चर्यास्पदम् । ततस्ततः ।

दारुकिः—देव !.....चन्द्रार्धचूडेक्षितः ॥२९॥

कुमार —किं वाश्चर्यं भगवति पिनाकपाणौ ।

विदूषक —एवं णेवं ।

[एवमेवम्]

(कुमारः स्वाङ्गादवतार्य भूषणानि प्रसादचिह्नं समर्पयति । सविनयमभिवाद्य सादरं परिगृह्य भूषणानि निष्क्रान्तः)

कुमारः—

बाणप्रध्वंससंश्रावाज्जनिता नन्दशर्वरी ।

ईहते मृगशावाह्याः प्रसादेन्दुमहोदयम् ॥३०॥

विदूषकः—जइ एवं ता इमिणा ज्जेव वुत्तंतकहणमिहेण कहं ण पसादीअदि देवी
[यद्येवं तदनेनैव वृत्तान्तकथनमिषेण कथं न प्रसाद्यते देवी] ।

कुमारः—सम्यगालोचितवानसि । तदुत्तिष्ठ । एह्येहि गच्छावः ।

(इति निष्क्रान्तौ)

श्रीमद्रघुचन्द्रविरचितायां नाटिकायां .

द्वितीयोऽङ्कः ।

तृतीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशतो निपुणं निरूपयमाणौ मुनिकुमारकौ)

मुनिकुमारकौ—प्रेषितौ स्वः यथा चिरयति पर्वते देवर्षिणा वाणात्मजागमननिरूपणाय ।
(इति परिक्रम्य)

एकः—सफलो जादो अह्माणं इहागमणपरिस्समो ।

[सफलो जातोऽस्माकमिहागमनपरिश्रमः]

अपरः—कथमनालोकयैवोषामेवं व्याहरसि ।

प्रथमः—इदो पेक्खस्स जहा यइएसा असुलह्वर्हिणाणा उअतरदि पमदुज्जाणे चित्तलेहा
दुदीआ बाणदुहिदा । ता पुच्छेम्ह रूप्वेइ घरप्पवेहविहरं विणिवेदइदुं
देवरिंसि ।

[इतः प्रेक्षस्व यथा यैषा असुलभर्वाह्यानादवतरति प्रमदोद्याने चित्रलेखा-
द्वितीया बाणदुहिता । तत्पृच्छावः स्वमवत्यै गृहप्रवेशद्वारं विनिवेदयितुं देवर्षिम्]

उत्तरः—(विलोक्य) वयस्य पश्य उषानिरुद्धसंगमघटनाय देवर्षेरपि स्थाने प्रयत्नः,
यथा—

निरस्य रजनीध्वान्तं प्रसाद्य दिशमुज्ज्वलाम् ।

प्रयत्नश्चण्डमहसश्चक्रयोरिव सङ्गमे ॥१॥

तदेहि त्वरितं भगवते नारदाय निवेदयावः, उत्साहयति च कृतकार्यता, यतः—

सम्पाद्य च प्रभूद्दिष्टं कार्यमण्वपि सेवकम् ।

उत्कण्ठा बाधते भूयः प्रभूणामवलोकने ॥२॥

(इति गन्तुमिच्छतः)

एकः—कथमत्रैवाभ्येति सखा मुनेः कृतकालातिपातेन दुर्मनायमानः । तदेहि निवेद-
यावो निर्दिष्टार्थसिद्धिमस्मै ।

(ततः प्रविशति यथोद्दिष्टः पर्वतः)

पर्वतः—अये कथमतिकौतुकाकृष्टचेतोभिः प्रणयिजनादेशोऽपि लङ्घितोऽस्माभिः ।

(तत उपसृत्याभिवाद्य)

मुनिकुमारौ—भगवन् ! विषादेनालम्, संपादितार्थौ स्वः ।

पर्वतः—नूनं प्रेषितौ युवां चिरयति मयि तदर्थसाधनायेति ।

मु० कु०—(सप्रश्रयम्) वाढम् ।

पर्वतः—साधु विहितं भवद्भ्याम्, न पुनर्मया कौतुकाविष्टचेतसा ।

मु० कु०—कथमिव ।

पर्वतः—महदिदमाश्चर्यम् ।

मु० कु०—(सप्रश्रयम्) यदि श्रोतव्यमस्माभिरादिशतु भगवानिदं वृत्तम्, न खल्वल्पीयसा भाव्यम्, यत्र भवादृशा अपि सज्जन्ते ।

पर्वतः—पुत्रकौ कथयामि यथा भगवदादेशेनाद्योद्धवेनाह्वय भद्रनलोऽभिहितः । प्रवर्तय तावदाकालिकं मधुसमयमिति । तेन च किञ्चिदिव स्मित्वाभिहितम्—
देव ! कस्यास्ति प्रजापतेस्समयभेदिनी शक्तिः ।

मु० कु०—यथा विलोक्यते तथा भवितुमर्हति ।

पर्वतः—तदेवोच्यते, स पुनर्बहुमानपूर्वकमनुबद्धयमानोऽभिहितः—
आवर्तयेयमवर्ति विनिवर्तयेयमम्भोधिरागरसिकाममरापगाञ्च ।
मन्त्रप्रभावविभवेन ममाद्य सर्वं किं नाम भूमिवलये न विधेयमस्ति ॥३॥

मु० कु०—(स्वगतम्) अकालिकमधुसमयं प्रति गतो व्यामोहः ।

पर्वतः—तदाभिहितं भगवन्मन्त्रिणा—त्वरस्व मधुसमयायेति, तेन च निमीलिताक्षेण क्षणमभिध्याय तथा व्यधायि, यथा—

उद्भिन्नाञ्जनवारिदौघमलिनप्रान्तैः प्रकामायतैः
माद्यच्चातकपङ्क्तिरावमुखरैः प्रौढातपाद् दुस्तहैः ।
प्रत्यप्रोदितशक्रचापसुभगेश्चत्कदम्बानिलै—
र्यर्मान्तागमनिर्व्यलीकपिशुनैः स्वप्नायितं वासरैः ॥४॥

अपि च

मन्दानिलान्दोलितकर्णिकारं नूतनप्रसूनोद्गम् लुब्धभृङ्गम् ।
मधुः समासाद्य समं पिकौघैः कामाभिसारं समयं चकाशे ॥५॥

मु० कु०—प्रत्यक्षीकृता मन्त्रप्रभावता ।

पर्वतः—किमाश्चर्यं मुनिदत्तवरे, तदागच्छतं निवेदयामः समीहितार्थं महर्षये ।

(इति निष्क्रान्ताः)

प्रवेशकः

(ततो बहिःप्रायात्तादवरोह्य चित्रलेखाहस्तापितकरकिसलया प्रविशति प्रमदोद्यान उषा ।
उभे प्रवेशं नाटयित्वा)

उषा—ह्ला अआरणं ज्जेव सुहअजणकिदे बलव उक्कंठाए वेवदीव मे हिअअं ।
[ह्ला अकारणमेव सुभगजनकृते बलवदुत्कण्ठया वेपतीव मे हृदयम्]

चित्रलेखा—पियसहि अआरणं ज्जेव कहं ।
[प्रियसखि अकारणमेव कथम्]

उषा—ह्ला ता कि आरणेण होदब्बं ।
[ह्ला तत्तिकारणेन भवितव्यम्]

चित्र०—रइविण्णाण्णं बड्डइ घड्डइ सिरिए तह क्खु तणुलदिआ ।
पियसहि छइल्लसत्थे कुसुमाअरसंगदेव्व वणराई ॥६॥
[रतिविज्ञानं वर्धते घटति श्रिया तथा खलु तनुलतिका ।
प्रियसखि नायकसार्थं कुसुमाकरसंगतेव वनराजिः ॥]

(उषा किञ्चित्स्मितमुखी भूत्वा तिष्ठति । तत उभे परिक्रम्य सङ्केतकेतकतरोरधस्तिष्ठतः)

उषा—हला परिदावो मे वदद्वइ ता दंसेहि चित्तफलअगदं कदुअ पिअलक्खणअं, जेण संकेदक्खणं पडिवालअंती अप्पाणं खणमत्तं विणोदइस्से ।

[हला परितापो मे वर्धते, तद्दर्शय चित्रफलकगतं कृत्वा प्रियलक्षणम्, येन सङ्केतक्षणं प्रतिपालयन्ती आत्मानं क्षणमात्रं विनोदयिष्ये]

चित्रलेखा—(ध्यानं नाटयित्वा तथाकृत्वा) णमो दे उवहसिदकुसुमाउहविग्गहसुह दंसणो होइ पिअसहीए ।

[नमस्ते उपहसितकुसुमायुधविग्रहसुखदर्शनो भव प्रियसख्याः] (इति चित्रफलकं दर्शयति) ।

उषा—(विनिर्वर्ण्यं स्वगतम्) सो क्खु अअं जणो जस्स लावण्णमोहिदा—

लिहिदेव सब्बआलं भूदगहीदेव्व णट्ठविण्णाणा ।

चिट्ठामि विअदलज्जा गुरुअण दिट्ठावि हंत मुहिदेव ॥ ७ ॥

[स खल्वयं जनो यस्य लावण्यमोहिता—

लिखितेव सर्वकालं भूतगृहीतेव नष्टविज्ञाना ।

तिष्ठामि विगतलज्जा गुरुजनदृष्टापि मोहितेव ॥]

(प्रकाशम्) हला चित्तलेहे उवणय वण्णवत्तिआं इदो किं वि लेहिस्सं ।

[हला चित्रलेखे उपनय वर्णवर्तिकाम् इतः किमपि लेखिष्यामि]

चित्रलेखा—(वर्णवर्तिकां कर्पूरक्षोदपाटलालक्तकरसाक्तामर्पयति ।)

उषा—(चित्रफलकलिखितस्य कुमारस्याग्रे लिखति गाथां)

महुसमओ लहु पवणो मिअंकपरिमंडिआ रअणी ।

छयल्लजणविछोहो कहं कदुअ जीअणं होदु ॥ ८ ॥

[मधुसमयो लघुपवनो मृगांकपरिमण्डिता रजनी ।

नायकजनवियोगः कथं कृत्वा जीवनं भवतु ॥]

अवरं अ

माणसगअ चित्ताए मुक्कणु पाणिअं सब्बं ।

तमलहमाणा हंसी कहं कदुअ सावि ओससदु ॥ ९ ॥

[अपरं च—

मानसगतचिन्ताया मुक्तं नु पानीयं सर्वम् ।

तमलभमाना हंसी कथं कृत्वा सापि आश्वसतु ॥]

चित्रलेखा—(वाचयति) हलोसे जहा तुमं इमिणं जुअराअं पडि सराआ असि, तहा ममावि ह्यिअं समुल्लहदि जोगगइणत्ति जाणंदाए । ता जुज्जइ हंसीए माणसराओ अलिणीएण बंधो ।

[हला-उषे यथा त्वमेनं युवराजं प्रति सरागासि, तथा ममापि हृदयं समुल्लसति योग्यघटनेति जानन्त्याः तद् । युज्यते हंस्याः मानसरागो नलिन्या वद्धः]

उषा—हला चित्तलेहे चित्तफलअगदस्स पिअजणस्स दंसणप्पहुदि वदुइ सहस्सगुणिदो मे दावो ।

[हला चित्रलेखे चित्रफलकगतस्य प्रियजनस्य दर्शनात् प्रभृति वर्धते सहस्रगुणितो मे तापः]

चित्र०—सहि खणं समस्सस, उआसण्ण पओसो ता क्खु भिसिगीपत्तेहिं परिकरेमि तुअ सुहाय सयणं ।

[सखि क्षणं समाश्वसिहि, उपासन्नः प्रदोषः; तत् खलु विसिनीपत्रैः परिकरोमि तव सुखाय शयनम्]

(इति नलिनीपत्रैः शयनं रचयित्वा तत्रोपवेशयति)

उषा०—(पलाशस्पर्शमभिनीय) पिअसहि ! अप्पाणं ण वारयामि धारेदुं ।

[प्रियसखि ! आत्मानं न पारयामि धारयितुम्]

(इति मूर्च्छां नाटयति)

चित्रलेखा—हा पिअसहि महाराजबाणदुहिदे देहि मे पडिवअणं ।

[हा प्रियसखि महाराजबाणदुहितः ! देहि मे प्रतिवचनम्]

(नेपथ्ये कलकलः)

अश्वग्रासाभिलोभादनुसृतमभितो दामबन्धं च भङ्क्त्वा
तत्रान्ते वाविपालैर्दृढमभिनिहतं दीपितालातदण्डैः ।

पङ्खवन्धानां करस्थं द्रुतमशनमथो जग्धुमिच्छन्मदान्धं
मेषद्वन्द्वं निपात्य प्रविशति च पुरःप्राङ्गणे द्वारपालान् ॥ १० ॥

चित्रलेखा—(आकर्ण्य ससंभ्रमम्) पिअसहि ! उच्चिठु कदावि अलब्धभोजणं मेहजुअं इदो पच्चाणं किदे आअद अम्हाणं भअं जणेदु ।

[प्रियसखि ! उत्तिष्ठ कदापि अलब्धभोजनं मेषयुगलम् इतः पत्राणां कृते आगतमस्माकं भयं जनयतु]

उषा—किं दाणिं करिस्सं ।

[किमिदानीं करिष्यामि]

चित्रलेखा—इदो भविअ चिट्ठाम ।

[इतो भूत्वा तिष्ठावः]

(इति परिक्रम्य स्थलान्तरे स्थिते)

उषा—कहिं दाणिं गदं मेहजुअं ।

[क्रेदानीं गतं मेषयुगलम्]

चित्र०—दिट्ठिआ अण्णट्ठाणे ज्जेव गअं ।

[दिष्ट्या अन्यस्थान एव गतम्]

(इत्युभे उपविशतः)

उषा—किवि सद्दो सुणीअदि माक्खु मेहजुअं होदु ।

[किञ्चित् शब्दः श्रूयते मा खलु मेषयुगलं भवतु]

चित्र०—सहि ! समास्सस ण क्वु मेहजुअं माणुअस्स पअसद्धो लक्खीअदि तां णिरूवइस्सं ।
[सखि ! समाश्वसिहि, न खलु मेषयुगलं मानुषस्य पदशब्दो लक्ष्यते, तन्निरूप-
यिष्यामि]

(इति निरूपयति)

(ततः प्रविशति संकेतवेशाभिरामो विदूषकेणानुगम्यमानः कुमारः)

कुमारः—

प्राग् यः पराभवपदं गमितो हि देव्याः
पद्मानिलैधितविरागमहाग्निदृष्ट्या ।

भूयः प्रसादसुलभाश्रुपरम्पराभिः
सिक्तः समुल्लसति मे स मनोरथद्रुः ॥११॥
(परितो विलोक्य विदूषकं प्रति)

पश्चिमदिगङ्गनायाः सङ्गमलोभादिवातिरक्ताङ्गः ।
समयेऽस्ताचलशिखरे पतति पतङ्गेऽनुरागीव ॥१२॥

विदूषकः—तुमए वि इदोज्जेव सिक्खिदब्बो सब्बो अहिसारपवेसोत्ति ।
[त्वयापि इत एव शिक्षितव्यः सर्वोऽभिसारप्रवेश इति]

(नेपथ्ये वैतालिकः)

सुखसन्ध्या भवतु देवस्य

उत्सर्पन्तीह जालैरगरुविरचिताः केशसंस्कारधूमाः
सम्पूर्यन्ते कुटीषु प्रमदतरविधौ वासताम्वूलगन्धाः ।
धार्यन्ते पुष्पभाराः पथि पथि च तथाऽभ्यन्तरे मन्दिराणां
सन्ध्यारागेण रागाकुल इव नितरां लक्ष्यते सर्वलोकः ॥१३॥

अपि च—

वासराधिपवियोगविदूषनं चक्रवाकमिथुनं हृदयं नु ।
यत्पपाट परितो हि नलिन्यास्तेन लोहितवती किल सन्ध्या ॥१४॥

कुमारः—यथेयमुपनतैव शर्वरी, तन्न युक्तमतः परं विलम्बेन, उपदर्शय मे मार्गं
प्रमदोद्यानस्य ।

विदू०—जं भट्टा आणवेदि ।

[यद् भर्ता आज्ञापयति]

(इति दर्शयन् गच्छति कुमारस्तमनुसरति)

विदू०—जावज्जेव संझालोएण सुहालोओ मग्गो तुरिदं गच्छेम्ह, मा क्वु गदा होदु
कालादिपादेण संकेदमंडवादो अदिकोहणा बाणराअदुहिदा ।

[यावदेव सन्ध्यालोकेन सुखालोको मार्गस्त्वरितं गच्छावः, मा खलु गता भवतु
कालातिपातेन सङ्केतमण्डपाद् अतिकोपना बाणराजदुहिता] ।

(कुमारस्तथा करोति, इति रक्ताशोकमण्डपं परिक्रामतः)

चित्रलेखा—(पदशब्दं निरूप्य) पिअसहि ! समाअदो जुअराओ त्ति तक्केमि ।
[प्रियसखि ! समागतो युवराज इति तर्कयामि]

उषा—ता इह ठिदाज्जेव संभावेह्वा ।
[तदिह स्थिते एव संभावयावः]

(इति सन्निहिते संभावयतः)

कुमारः—(लतामण्डपं विलोक्य) अये मम मानसेन समं शून्यमिवाभाति लतामण्डपम् ।
यथा—

राजन्त्यशोकलतिकास्तवकनताः पल्लवोल्लसिताः ।
मत्तद्विरेफमिलितास्सापत्न्योद्वेगनिर्मुक्ताः ॥१५॥

अपि चाशोकमन्तरान्तरा

एता लताः स्फुरितकेसरराजिरम्याः
स्वामोदमन्दुरमदे परिलब्धमानाः ।

निष्पीय सारमिति लोभवशादनल्पं
भूयस्तदङ्गपरिवासमिवोदगिरन्ति ॥१६॥

भवतु यावत्पश्यामः (इति निपुणमन्विष्य विषादं नाटयित्वा स्थितो विदूषकं प्रति)
सखे गिरिवर ! पश्य—

संस्यूतेव नयनयोर्हृत्फलके हन्त लिखितेव ।
घटितेव दिग्विभागे विभाति कोऽयमद्भुतावेशः ॥१७॥

(ध्यानं नाटयित्वा विदूषकं प्रति) सखे तामवेहि—

लोकलोचनकुरङ्गवागुरा चित्तमत्तगजलोहशृङ्खला ।
सा व्यधायि वडिशं मनोभुवः कामिमीनहतये स्वयंभुवा ॥१८॥

अपि च—

शृङ्गारामृतवाहिनी परिलसद्दक्षिण्यरत्नाकरा
सौन्दर्यैकसुरद्रुहेमलतिका सौभाग्यबीजोर्वरा ।
रागाम्भोसुहृदीधिका जनमनःसंमोहनक्षोदभू-
र्दृश्येताद्य मनागपि प्रियतमा कर्पूरदृग्विभ्रमा ॥१९॥

उषा—(स्वगतम्) एसो वि मम मंदभाइणीए किदे बहु मम्महावत्थामणुहोदीति ।
[एषोऽपि मम मन्दभागिन्याः कृते बहु मन्मथावस्थामनुभवति]

चित्रलेखा—पिअसहि ! सुदं तुए ।
[प्रियसखि ! श्रुतं त्वया]

उषा—धीरा होइ अवरमवि सुणेम्ह ।
[धीरा भव पुनरपि शृणुवः]

(इति पुनः संभावयतः)

कुमारः—गिरिवर ! विप्रलब्धोऽस्मि भवता ।

विदू०—धीरो होइ एसो हमण्णेसेमि (इति परिक्रम्य) इदो किं विलक्खीअदि ।
[धीरो भव एषोऽहमन्वेषयामि, इतः किमपि लक्ष्यते]

(इति तत्रानुसरति कुमारोऽपि ससंभ्रमं तमेवानुसरति)

उषा—हृदि जाणिदेहा ।

[हा धिग् ज्ञाते स्वः]

चित्रलेखा—ण क्खु ण क्खु भिसिणीपत्तसअणदत्तदिट्ठिणा दुट्ठ वट्ठणा जप्पिदं ।
[न खलु न खलु विसिनीपत्रशयनदत्तदृष्टिना दुष्टवट्ठना जल्पितम्]

विदूषकः—ण क्खु सा एसो पत्तपअरो होदि ।

[न खलु सा, एष पत्रप्रकरो भवति]

कुमारः—धिङ्मुखं ! पत्रप्रकरः कथम्—

इदं हि तस्याः शयनं नलिनीपत्रैः परिस्तीर्णम् ।

स्मरतापसाभिदग्धैर्मृणालवल्लयैः समाकीर्णम् ॥२०॥

अपि च

इदमचिरोज्झिततत्पुं मन्ये स्मरतापतसायाः ।

करगलितघर्मसलिलैर्भवति शिमशिमामध्वनिर्यदिह ॥२१॥

विदूषकः—उवलद्धं उवलद्धं ।

[उपलब्धमुपलब्धम्]

कुमारः—किं किम् (विदूषको दर्शयति)

कुमारः—

एतत् तच्चित्रफलकं यत्र सा कमलेक्षणा ।

प्रतिक्षणं वर्णयित्वा मदङ्गानि शुचं जहौ ॥२२॥

अपि च

संसूचयति ममोपरि तस्या भावातिपिच्छिलं हृदयम् ।

गलदञ्जनाश्रुसेकाद्विचित्रितं फलकं तु ॥२३॥

विदूषकः—इदो किं वि लिहिदमत्थि ता वाचेदु पिअवअस्सो ।

[इतः किमपि लिखितमस्ति तद् वाचयतु प्रियवयस्यः]

चित्र०—पिअसहि ! चित्तफलओ लद्धो ।

[प्रियसखि ! चित्रफलको लब्धः]

उषा—ण णवरं चित्तफलओ हिअअमवि । ता लज्जाए वेवदि मे हिअअं । ण सक्कणोमि
अप्पाणं दंसेदुं ।

[न केवलं चित्रफलको हृदयमपि । तल्लज्जया वेपते मे हृदयम्, न शक्नोमि
आत्मानं दर्शयितुम्]

(इति तत्रान्तरितव स्थिता सह चित्रलेखया)

कुमारः—सखे किं ब्रवीमि । मम हि ।

क्लृप्ताक्षरार्थलिखितोऽयमनङ्गलेख-

स्तस्याः कराम्बुजसमागमलब्धगन्धः ।

जन्मान्तरोपचितपुण्यतरोः फलानि

तद्गूढभावपिशुनः प्रकटीकरोति ॥२४॥

हा प्रिये ! कथं न ददासि दर्शनम् । सहस्रकरखरकिरणसन्तापतापितानीव
विशीर्यन्तेऽङ्गानि । कामचाण्डालकाण्डविदीर्णवक्षःस्थलविवरलब्धमार्गा इव
निःसरन्तीह मे प्राणाः । तत् कमुपायं करिष्ये । (विचिन्त्य) क्षणेन नीरुगपि
भवेयम् ।

शैवालद्युतिहारिकेशनिचया नाभिभ्रमोद्भासिनी
राजद्वक्त्रसरोरुहा परिमिलद्वक्षोजवक्त्रोदया ।

मञ्जीरध्वनिहंसरावमुखरा दृष्टिभ्रमोर्मिच्छटा
सा शृङ्गारसुधारसैकतटिनी स्यादग्रतो मे यदि ॥२५॥

विदूषकः—(उच्चैः) अए, हृदो मे पिअवअस्सो पावए बाणदुहिदाए ।

[अये, हतो मे प्रियवयस्यः पापया बाणदुहितया]

चित्रलेखा—पिअसहि ! अज्जवि किं एत्थ विलंबेण त्वरिदा होइ कुमारं उपसप्पेह्य ।

[प्रियसखि ! अद्यापि किमत्र विलम्बेन, त्वरिता भूत्वा कुमारमुपसर्पवः]

उषा—जहा भणासि ।

[यथा भणसि] (इत्युभे उपसर्पतः)

चित्रलेखा—(उपसृत्य) जअदु जअदु पिअवअस्सो ।

[जयतु जयतु प्रियवयस्यः]

(उषा लज्जां नाटयित्वा चित्रलेखाकराबलम्बिनी भूत्वा पुरस्तिष्ठति)

कुमारः—(स्वगतम्) कथं भाग्योदयेनावलोकिते । (प्रकाशम्) स्वागतम् समुपविशताम् ।

विदू०—सोत्थि होइ दे महाराजबाणदुहिआए चित्तलेहे तुम्हाणं वि ।

[स्वस्ति भवतु ते महाराजबाणदुहिते, चित्रलेखे तवापि]

युवराजः—(स्वगतम्) अये चिरविरहेण क्लेदितेयम् । यथा—

अन्तःस्मरानलोत्थामविषह्यां तीव्रतापार्तिम् ।

परिदेवयतीवास्या विभातचन्द्रोपमं वदनम् ॥२६॥

इदानीं प्रकृतिमापद्यते,

मेघागमेनेव धरातलानि पुष्पाकरेणैव च काननानि ।

प्रत्यग्रभावोदयपेशलायाः प्रत्युन्मिषन्तीह तथाङ्गकानि ॥२७॥

उषा—(तिर्यग्वेक्ष्यानिरुद्धं स्वगतम्) सो क्खु अयं जणो (लिहिदेव्वेति पुनः पठति)

[स खल्वयं जनः, लिखितेवेति०]

कुमारः—(तिर्यङ्निरीक्षमाणां निर्वर्ण्य)

नीलाश्मभासुरतरेण सुधामयेन भ्रान्त्वारुणेन सितवारिजसोदरेण ।
दत्ताञ्जनेन तव चण्डि विलोचनेन लोकत्रयं विजयते सुकृती मनोभूः ॥२८॥

अपि च

लावण्यनिर्माणविधौ विधातर्मन्ये तवाक्षीणविधानशिल्पता ।
नारायणोरःस्थलवासयोग्यामुत्पाद्य लक्ष्मीं परमामथासृजः ॥२९॥

विदूषकः—ही ही भोः, भुक्तियोगो दहिभक्तपिण्डो विअ किंचि आअदो एसो ।

[ही ही भोः, भुक्तियोगो दधिभक्तपिण्ड इव किञ्चिदागत एषः]

कुमारः—(विलोक्य) धिङ्मूर्खे ! प्रत्यगोदितचन्द्रमपि नावधारयसि ।

यतः—

पाटीरैः परिलिम्पतीव गगनं कर्पूरखण्डोत्करै-
दिग्भिक्तीः किरतीव भूमिवलयं कन्दैरिवावर्षति ।
सद्यः पारदधारया कुलगिगीनासिञ्चतीव स्फुटं
जीवं जीवकुलेक्षणानि सुखयन् चन्द्रोज्यमुन्मीलति ॥३०॥

अपि च

वृद्धिं परां नयति वारिधिना समं हि
रागाकुलं च विदधाति चकोरनेत्रैः ॥
सद्यो विकाशयति कैरवचक्रवालै-
स्त्वत्सङ्गमे सुदति मे हृदयं हिमांशुः ॥३१॥

चित्रलेखा—जुज्जइ जुअराअ पिअवअस्सस्स छुधावहरो ।

[युज्यते युवराजप्रियवयस्यस्य क्षुधापहरः] (इति सर्वे हसन्ति)

विदूषकः—किं दाणिं कारिस्सं अवमाणितो ह्मि ता न चिट्ठेमि ।

[किमिदानीं करिष्यामि, अवमानितोऽस्मि तन्न तिष्ठामि]

(इति निष्क्रान्तः)

चित्रलेखा—अम्मो सच्चं गदो अदिकोअणो वम्मणो ता पिअवअस्सस्स ह्मिअभूदं पडि-
वत्तेमि गिरिवरम् ।

[अहो सत्यं गतोऽतिकोपनो ब्राह्मणः, तत्प्रियवयस्यस्य हृदयभूतं परिवर्त-
यामि गिरिवरम्]

(इति निष्क्रान्ता)

कुमारः—(सरागाभिनिवेशपूर्वकं नायिकामवलोक्य)

पीयूषसेकादपि सुन्दराणि स्वीयाङ्गसंस्पर्शसुखानि तन्वि ।
एह्येहि सन्धेहि समं नतांसे कामोपतप्तेषु ममाङ्गकेषु ॥३२॥

(ततः ससंभ्रमं पुनः प्रविशति सह चित्रलेखया विदूषकः)

विदू०—अये अअडे जजेव पइदो कुउण्डो ।

[अये अकाण्ड एव पतितः कूष्माण्डः]

कुमारः—किमेतत् ?

विदू०—किं ण जाणीअदि वउलकंचुई देवीए दासी मालइआ सहिदो इदोज्जेव आअच्छदि ।

[किं न ज्ञायते वकुलकञ्चुकी देव्या दास्या मालविकया सहित इत एव आगच्छति]

कुमारः—सत्यम्, अकाण्डकूष्माण्डपात इति ।

(इति सर्वे यथास्थानमुपविशन्ति । नायिकानायकौ ससंभ्रमं नाटयतः । ततः प्रविशति मालतिकयानुगम्यमानः कञ्चुकी)

कञ्चुकी—

चित्रस्थैरिव च स्थितं सुशनकैर्यातं प्रभूणां पुरः
साशंकैरिव वीक्षितं प्रतिपदं यष्टिस्तथालम्बिता ।

इत्याश्चर्यवयोऽन्वितेऽपि विहिते वाढ्यकालेऽधुना
जीर्णाङ्गेन परं द्विरुक्तमिव तत्सर्वं मयाभ्यस्यते ॥३३॥

आज्ञप्तोऽस्मि यथा भगवतो नारदाद् विदितवृत्तान्तया देव्या बाणासुरदुहितु-
परिणयसामग्रीव्यग्रया विज्ञापयितुं कुमारम् । तद्भवतु यावदुपसर्पयामि ।
मालतिके प्रमदोद्यानमार्गे न तथा विशदं विलोकयामि कृतोद्योतायामपि
रजन्यां शशिना । यतः—

प्रतिपालयन्ति तिमिरं हिमांशुकिरणैरपि ध्वस्तम् ।
अतितन्वातपमपि च स्वच्छायायां हि सज्जनास्तरवः ॥३४॥

अपि च

अस्पृष्टानि मयूखैश्चन्द्रमसो मेदुराणि तिमिराणि ।
समविषममेकभावं प्रमदवने हन्त जनयन्ति ॥३५॥

तन्मम पुरोयायिनी भव । (मालतिका तथाकरोति । इत्युभावुपसर्पतः)

मालतिका—(विलोक्य स्वगतम्) अए किद परिणओ जजेव लक्खीअदि जुअराओ । एसा
अह्माणं देवीए सवत्तीए (इति सामर्षं पश्यति) अह्वा जुज्जइ चओरिआए
सावत्तणं कुमुईए ।

[अये कृतपरिणय एव लक्ष्यते युवराजः । एषा अस्माकं देव्याः सपत्नी ।
अथवा युज्यते चकोरिकायाः सापत्न्यं कुमुदिन्यै] ।

कञ्चुकी—(विलोक्य स्वगतम्)

द्युमणाविवातपश्रीर्जलधर इव निश्चला विद्युत् ।
शशिनीव कौमुदीयं भाति कुमारेण सङ्गमिता ॥३६॥

तदेष स्पृहणीयोऽयमनयोः सङ्गमः, भवतु विज्ञापयामि (उपसृत्य) विजयतां
कुमारः ।

मालतिका—जेदु जेदु भट्टा ।

[जयतु जयतु भर्ता]

कुमारः—वकुल कञ्चुकिन् ! किमागमनकारणम् ?

कञ्चुकी—देव ! यथागृहीतनारदाज्ञया देव्या विज्ञाप्यसे बाणदुहिता भगिनीत्वेन
संभावनीया मया नारदवचनेन सुतरां युवराजानुरोधेन च । तदेनामन्तः-
पुरगतां समुपचितोपचारैरुपचरितुमिच्छामि । मौहूर्तिकैः कृतपरिणय-
मूर्ते परिणतोषारागे सहोषया कृतार्थयित्वात्मानं युवराजदर्शनेन । अतः
परं युवराजाज्ञैव प्रमाणम् (इत्युदञ्चिताञ्जलिः पुरस्तिष्ठति) ।

कुमारः—(मालतिकामभिवीक्ष्य) भवती किमाह ?

मालतिका—(किञ्चित् स्मितमभिनीय) देव ! णिवेदिदं कञ्चुङ्गेव्व सव्वं । रअणी खीणा
ज्जेव लक्खीअदि ता करीअदि कहं ण देवीए मणोहिलहिदं ।
[देव ! निवेदिदं कञ्चुकिनैव सर्वम्, रजनी क्षीणा एव लक्ष्यते क्रियते कथं
न देव्या मनोभिलषितम्]

विदूषकः—(स्वगतम्) परिणदं तुम्हाणं देवीए मणोहिलहिदं ।

[परिणतं युष्माकं देव्या मनोभिलषितम्] (प्रकाशम्)

जुअराअ ! उहाए पाणिगहणेण करीअदि कहं ण देवीए मणोहिलहिदं ।

[युवराज ! उषायाः पाणिग्रहणेन क्रियते कथं न देव्या मनोभिलषितम्]

मालतिका—(सरोषं निरीक्ष्य) हदास कहं ण विही खंडइ तुह जीहां सहस्सधा ?

[हताश ! कथं न विधिः खण्डयति तव जिह्वां सहस्रधा]

विदूषकः—अण्णस्सावराहे जुज्जुइ व्हो अण्णस्स ।

[अन्यस्यापराधे युज्यते वधोऽन्यस्य]

मालतिका—(मुखं परिवर्त्य) उवरम ण क्खु जापिस्सं तुमए ।

[उपरम न खलु जल्पिष्ये त्वया]

(मालतीकञ्चुकिनौ कुमारमुखमवलोकयतः)

कुमारः—वकुल ! परवशोऽयं जनो देव्या यथारुचिः । (चित्रलेखामभिवीक्ष्य) चित्रलेखे !
यथाह कञ्चुकी तथा सहोषया विश्रब्धं गम्यताम् ।

चित्रलेखा—जं जुअराओ आणवेदि (इति सहोषयोत्तिष्ठति) ।

[यद्युवराज आज्ञापयति]

कुमारः—वकुल ! मालत्या सह मार्गं दर्शयन् व्रजैनामभिनीय ।

कञ्चुकी—यथा देव आज्ञापययति (इति निष्क्रान्तः कञ्चुकी मालतिकया सहोषया)

कुमारः—(ध्यानं नाटयित्वा)

प्रत्युप्तहीरकमणेरिव मुद्रिकाया विश्लेषदुःखमनुभावयता तदीयम् ।
कान्तावियोगपरिणामपराङ्मुखेन हा दुर्विदग्धविधिना शकलीकृतोऽस्मि ॥३७॥

विदूषकः—पिअवअस्स ! पहरमत्तावसेसा रअणी, ता समस्सस समस्सस ।
[प्रियवयस्य ! पहरमान्नावशेण रजनी, तत् समाश्वसिहि समाश्वसिहि]

कुमारः—

क्षणमपि यस्या विरहे कतिपयदिवसायते सपदि ।
त्रपसे वदन्न तस्याः क्षमस्वेति यामं नु यामिन्याः ॥३८॥

विदूषकः—ता किं करेमिह ?
[तर्त्तिक करोमि]

कुमारः—सखे ! समानय सवर्णवर्तिकां यावच्चित्रफलकागतां प्रियतमां प्रकल्प्यात्मानं
विनोदयामि ।

विदूषकः—जं भवं आणवेदि ।
[यद् भवानाज्ञापयति]

(इति लघुपदैर्निष्क्रान्तः)

कुमारः—(निश्चस्य)

सर्वेन्द्रियाणि परिरुध्य वियुक्तचित्त-
मेकान्ततः सपदि निर्विषयीकरोति ॥

कामं प्रिया मदनसायकसारभूता
कर्णिव निःसरति नो हृदये विलग्ना ॥३९॥

(ततः प्रविशति सवर्णवर्त्तिहस्तो विदूषकः)

विदूषकः—(विलोक्य) कहं दयिअजणविओअं अणुभोदि पिअवअस्सो । ता उपसप्पेमि
(इत्युपसृत्य) । पिअवअस्स ! जावज्जेव विविदे ससिअरोज्जोअसुहालोअं
ताव ख्लु होइ दइआ सणाहो ।

[कथं दयितजनवियोगमनुभवति प्रियवयस्यः, तदुपसर्पामि प्रियवयस्य !
यावदेव विद्यते शशिकरोद्योतमुखालोकं तावत् खलु भव दयितासनाथः]

कुमारः—(सहर्षं हस्तौ प्रसार्य) एह्येहि प्रिये !

त्वद्विप्रयोगाग्निदवाग्निदग्धमुच्छ्वासमात्राङ्कुरसारशेषम् ।
स्वीयाङ्गपीयूषरसावसेकैर्विधेहि मां भूतमिवातिशक्तम् ॥४०॥

विदूषकः—(स्वगतम्) कहं मोहिदोणुराएण पिअवअस्सो, (प्रकाशम्) णं भणामि
चित्तफलएण ।

[कथं मोहितोनुरागेण प्रियवयस्यः, ननु भणामि चित्रफलकेन]

कुमारः—हा कथं दयितानामसंकीर्तनेन व्यामोहितोऽस्मि, तदानय वर्णवर्तिकां
चित्रफलके व्यालिखामि ।

विदूषकः—(तथा करोति)

कुमारः—(वर्णवर्तिकां समादाय चित्रफलकं च, ध्यानं नाटयित्वा स्थितः)

विदूषकः—कहं न झत्ति विलिहदि पिअवअस्सो ।
[कथं न झटिति विलिखति प्रियवयस्यः]

कुमारः—सखे कथयामि
यामेकभावेन विधिर्विधाय चिरायुषः स्फीतफलं प्रपेदे ।
तद्भावबोधोदयविकलवात्मा तामुत्पलाक्षीं कथमालिखामि ॥४१॥
(इति वर्णवर्तिकां चित्रफलकं च परित्यजति)

विदूषकः—कहं बलवदीए उक्कंठाए पडिगहीतो पिअवअस्सो ?
[कथं बलवत्या उत्कण्ठया प्रतिगृहीतो प्रियवयस्यः]

कुमारः—तया सहाध्यासिते लतामण्डपे स्थातुं न पारयामि, अतो दर्शय जलयन्त्र-
गृहमार्गम्, यत्र क्षणमतिवाहयिष्ये ।

विदूषकः—एवं करोअदु [एवं क्रियताम्]

(इत्युत्थाय मार्गं दर्शयति कुमारस्तत्करावलम्बितः शिथिलगतिः परिक्रामन् सर्वतोऽ-
वलोक्य) अहह !

दाही शीतः सुरभिपवनः शीतरश्मिः कृशानुः
मर्मच्छेदी प्रभवति पुनः कूजितं कोकिलानाम् ।
किञ्चावश्यं प्रियजनसमायोगविच्छेदकाले
निद्राच्छेदाद्विरतिविषमा कल्पकल्पा त्रियामा ॥४२॥

(इति निष्क्रान्ते)

श्रीमद्भुवनेन्द्रविरचितायां नाटिकायां

तृतीयोऽङ्कः ।

चतुर्थोऽङ्कः

(ततः प्रविशतो मालतिकारूपलेखे)

उभे—अणिअदे देवीए आसण्ण परिणअ मुहुत्तं जुअराअसआसं णिवेदिदुं (इत्युपसर्पतः)
[आज्जसे देव्या आसन्नपरिणयमुहूर्तं युवराजसकाशं निवेदयितुम्]

रूपलेखा—सहिं कहिं दाणिं जुअराओ हुविस्सदि ।
[सखि क्वेदानीं युवराजो भविष्यति]

मालतिका—जहा बम्हमुहुत्तक्खणणिग्गदस्स एसिणो मग्गदेसणत्थं णिग्गदाए मए
जलअंतघरं पविसंतो लक्खिदो गिरिअरदुदीओ ता तक्केमि तहिं
हुविस्सदीति ।

[यथा ब्राह्ममुहूर्तक्षणनिर्गतस्य ऋषेः मार्गदर्शनार्थं निर्गतया मया जलयन्त्र-
गृहं प्रविशन् लक्षितः, गिरिवरद्वितीयो युवराजः, तत्कर्तव्यामि तत्र
भविष्यतीति]

रूपलेखा—सच्चं उक्कंठिदो सिसिरोपआरणित्तं गदो हुविस्सदि ता तहिं गच्छेम्ह ।
[सत्यमुत्कण्ठितः शिशिरोपचारनिमित्तं गतो भविष्यति, तत्तत्र गच्छावः ।

(इत्युभे उपसर्पतः)

मालतिका—(पुरोऽवलोक्य) एदं जलअंतघरं ।

[इदं जलयन्त्रगृहम्]

रूपलेखा—(अव्यक्तमभिनीय) सहिं किं वि दुट्ठबम्हणो जप्पदि ता सुणेम्ह ।
[सखि किमपि दुष्टब्राह्मणो जल्पति तच्छृणुवः]

मालतिका—तहा होदु ।

[तथा भवतु] (इत्युभे निभृतं निरूपयतः)

(ततो जलयन्त्रगृहकपाटावलम्बितविग्रहो निमील्यनयते नातिव्यक्तम्) ।

विदूषकः—हद्धी हद्धी कहं नाअपासेहिं णिअलिदे ।
[हा धिग् हा धिक् कथं नागपाशैर्निगडिते] ।

कुमारः—(आकर्ण्य स्वगतम्) अहो देव्या नागपाशैर्निगडिते उषा-चित्रलेखे ।
देव्यास्तदेतत् परिवेष्टितं हि न श्रद्धधे चन्द्रमसोऽग्निपातः ।
भवतु पुनराकर्णयामि ।

विदू०—गाढं णिअलिदे ।
[गाढं निगडिते]

कुमारः—सापत्यविद्वेषवशादवश्यं भवेदहो किं न चरन्ति नार्यः ॥१॥

रूपलेखा—किं भणादि दुष्टो ।
[किं भणति दुष्टः]

मालतिका—जाणेसि विअअं पेक्खिअ जप्पदि ।
[जानासि विगतं प्रेक्ष्य जल्पति]

रूपलेखा—अछरिअं अछरिअं अवरं ।
[आश्चर्यमाश्चर्यम् अपरम्]

कुमारः—हा कथं केन वा (अदत्तोत्तरवचन एव)

विदूषकः—हा हा किं करोतु पिअवअस्सो ।
[हा हा किं करोतु प्रियवयस्यः]

कुमारः—आं ज्ञातं नागपाशैर्निगडिते उषाचित्रलेखे । यदुत व्यक्तीकृतमेवानेन किं करोतु प्रियवयस्य इति प्रवदता । हा प्रिये बाणराजदुहितः ! कथं संप्रत्यनु-
चितां दशां प्राप्तासि ।

मत्कण्ठपाशोचितबाहुवल्लि हा नागपाशैर्निगडीकृतासि ।
त्वद्विप्रयुक्तो यदि धारयेयं प्राणाङ्गार्त्तिकं न कलङ्कयेयम् ॥२॥
भवतु पुनरस्य तत्त्वतो निरूपयामि वचनम् ।

विदूषकः—अछरिअं अछरिअं । मुक्को मुक्को कुमारः ।
[आश्चर्यमाश्चर्यं मुक्तो मुक्तः कुमारः]

कुमारः—ननु किमाहैष दुर्मधाः पूर्वं निगडिते पश्चान्मुक्तो मुक्त इति । भवतु समीपे
गत्वा पृच्छामि (इत्युत्थाय यावद् गच्छति)

विदूषकः—(नृत्यति) मुक्को मुक्को भाअघेअेण कुमारः ।
[मुक्तो मुक्तो भागधेयेन कुमारः]

कुमारः—(उपसृत्य) किं जल्पसि निगडिते पुनर्मुक्त इति ।

विदू०—अहं किं ।

[अथ किम्]

कुमारः—असम्बद्धप्रलापिन् ! व्यक्तं वद ।

विदू०—वेवथुणा ण सक्कोमि कहिदुं खणं चिट्ठु ।

[विपथुना न शक्नोमि कथयितुम् क्षणं तिष्ठ]

कुमारः—(स्वगतम्) हा सर्वथा चित्रलेखया सह संगृहीता प्रियतमा, कथमितरथास्य
वेपथुः प्रवर्द्धेत । नूनमभिभवमसहमाना मृतेव प्रियतमा । (प्रकाशम्) हा बाण-
राजदुहितः ! मत्तगजगामिनि ! विलम्बितेन किं प्राणास्तामनुगच्छत ।

विद्व०—अण्णजेव भणितं मए अण्णजेव सुदं तुए ।
[अन्यदेव भणितं मया अन्यदेव श्रुतं त्वया]

कुमारः—तत्कथय कथम् ।

विद्व०—जाणे क्खु णाअपाशेहि णिअलिदे तुअ भुअलदे ।
[जाने खलु नागपाशैर्निगडिते तव भुजलते]

कुमारः—तत्प्रेमबन्धेन भुजङ्गपाशैर्भुजावबन्धो मम नास्ति बन्धः ।
पीयूषलोभाद्धि विधुन्तुदस्य कण्ठापहारोऽपि महत्त्वकृत्तः ॥३॥
आः कथमहमनिरुद्धोऽपि बद्धोऽस्मि (निर्वर्ण्यत्मानम्) धिङ् मूर्ख ! मिथ्या-
प्रलापिन् ! कुतो मे भुजावबन्धः ?

विद्व०—(सभयम्) सिविण्णकं भणामि, मा अण्णहा संभावेइ सोवि दे समोहिदसंसी
लक्खीअदि ।
[स्वप्नकं भणामि, मान्यथा संभावय सोऽपि ते समीहितशंसी लक्ष्यते]

कुमारः—तत्कथय ?

विद्व०—इदो सिविणे केणावि दिव्वरूपधारिणा सहस्सबाहुणा अलक्खिदं ज्जेव भवदो
णाअपासेहि णिअलिदे भुअलदे तदो मए रुण्णं ।
[इतः स्वप्ने केनापि दिव्यरूपधारिणा सहस्रबाहुना अलक्षितमेव भवतो नाग-
पाशैर्निगडिते भुजलते, ततो मया रुदितम्]

कुमारः—ततस्ततः ।

विद्व०—तदो मज्झे ? वरुणेण अणदसत्तिणा धवलविग्रहसहाएण मेहसरिच्छेण मोइए
तुअ भुअलदे । तदो मए हरिसभरिएण णच्चिदं । ता जाणे एसो सिविणओ
तुअ समीहिदसंसी ।
[ततो मध्ये वरुणेन अनन्तशक्तिना धवलविग्रहसहायेन मेघसदृशेन मोचिते तव
भुजलते, ततो मया हर्षभरितेन नतितम् । तज्जाने एष स्वप्नकस्तव समीहित-
शंसी]

कुमारः—यदि प्रियासङ्गमोऽपि घटते, तदा किमितराभिमतसिद्ध्या ?

विद्व०—एवं संवुत्तकल्पं । ताए खणं समस्सस जावदुहाराओ होदि ।
[एवं संवृत्तकल्पम् । तत्क्षणं समाश्वसिहि यावदुषारागो भवति ।

कुमारः—
सत्येवोषारागे का वोषारागसङ्गमापेक्षा ।
शुद्धेन्तरात्मनि पुनः कियंती तीर्यादिना शुद्धिः ॥४॥

रूपलेखा—एसो अवसरो जुअराअं पेक्खिदुं ।
[एषोऽवसरो युवराजं प्रेक्षितुम्]

मालतिका—सुट्ठु भणासि । [सुष्ठु भणसि] (इत्युभे उपसृत्य)
जेदु जेदु जुअराओ ।
[जयतु जयतु युवराजः]

कुमारः—स्वागतं भवत्योः ।

विदू०—रूपलेहे किं आश्रमणकारणं ?

[रूपलेहे किमाश्रमणकारणम्]

रूपलेखा—आश्रमणं परिणयमुहुते ज्जेव पेक्खीअदि अह्माणं पिअवअस्सो देवीए ।

जत्तुम्हारिसाणं साइव्वं तत्तए व्वणेंवं ।

[आश्रमणपरिणयमुहुते एव प्रेक्ष्यते अस्माकं प्रियवयस्यो देव्या यत् भवादृशानां साचिव्यं तत् तस्यै वर्णयावः]

विदू०—अहो पिअवअस्सस्स मंतिणो ।

[अस्माकं प्रियवयस्यस्य मन्त्रिणः]

रूपलेखा—हतासं चिट्ठं जप्पिस्सं तुए । (कुमाराभिमुखमवलोक्य) जुअराअ उआसण्णो

परिणयमुहुतो ता भअदो बिलंबेनालं ।

[हताशं तिष्ठ, न जल्पिष्यामि त्वया । युवराज ! उपासन्नः परिणयमुहूर्तः, तर्हि भवतो विलम्बेनालम्]

कुमारः—अननुल्लङ्घनीयाज्ञा देव्यास्तद्वदतां भवत्यौ, एषोऽहमप्यागत एवेति ।

उभे—जहा भट्टा आणवेदि (इति निष्क्रान्ते)

[यथा भर्ता आज्ञापयति]

प्रवेशकः

—:०:—

(तत उत्थाय विदूषकेण सह शिथिलं परिक्रामति कुमारः)

विदूषकः—कहं हरिसट्ठाणे विसण्णो ज्जेव सिठिलं परिक्रामसि ?

[कथं हर्षस्थाने विषण्ण एव शिथिलं परिक्रामसि]

कुमारः—किं करोमि ?

तस्याः स्मिताननविलोकनजोऽनुरागो

देव्यास्तथा प्रणयभङ्गजसाध्वसं तु ।

आविर्भविष्यति पुरः कतमो न पूर्व-

मित्याकुलेन हृदयेन खिलीकृतोऽस्मि ॥५॥

अपि च—

स्खलयति पदे पदे मां देव्या विहितापराधजोऽनुशयः ।

अवलम्बनमिव पुरतो ददाति तस्यां च दर्शनोत्सुकता ॥६॥

विदू०—अज्ज वि देवीए कोवसंभावणा करोअदि ?

[अद्यापि देव्याः कोपसंभावना क्रियते]

कुमारः—

उत्कलिकाशतविषमं हृदयं सहते न वनितानाम् ।

दीपप्रभेव नितरां मनागपि स्नेहविच्छित्तिम् ॥७॥

विदू०—ण क्व अहं संभावेमि जहा बाणदुहिदाए पाणिगहणकज्जसत्ता ।
[न खलु अहं संभावयामि यथा बाणदुहिताया पाणिग्रहणकार्यसत्ता]

कुमार—धिङ्मूर्ख ! कुलजनानां कथं जानातु भवादृशः ?
नो वापि रूक्षरचना न च संभ्रमोऽपि कार्येषु नार्यचरितेषु विमूढता च ।
किन्तु प्रकामशित्थिलैकदृशानुमेयः कोपक्रमोऽपि सुदृशां विरलैकवेद्यः ॥८॥

विदूषकः—(स्वगतम्) अवहदं एदस्स धीरत्तणं देवीए कोहाणलेण । ता शिठिलेमि
एदस्स अवत्थायेसम्मं विहाण वण्णणेण । (प्रकाशम्)

वअस्स पेक्खस्स जहा रअणीओ आसण्ण विहाण समओ ।
[अपहतमेतस्य धीरत्वं देव्याः क्रोधानलेन, तच्छिथिलयामि एतस्यावस्था-
वैषम्यं विभातवर्णनेन । वयस्य ! प्रेक्ष्यस्व यथा रजन्या आसन्न-विभात-
समयः]

सिठिलअ घणांधारो मिलणास्सुअं चक्कवाअ मुहरो ।
दरदलिअ मुउलभारो गलिअ मिअंक पहापसारो ॥९॥
[शिथिलकघनान्धकारो मिलनोत्सुकचक्रवाकमुखरः ।
दरदलितमुकुलभारो गलितमृगाङ्कप्रभाप्रसरः ॥]

अपि च—

छेक्का मम्महवाणा दरकंविअणु दलनिवहा ।
उक्कंठांति हिअअं कमलफरिस सीअला पवणा ॥१०॥
[छेकाः मन्मथबाणाः दरकम्पितदलनिवहाः ।
उत्कण्ठयन्ति हृदयं कमलस्पर्शशीतलाः पवनाः ॥]

कुमारः—वयस्य सम्यगवलोकितम्, अये तस्याः सारूप्यनिरूपणेन त्वरयतीव मां
विभातकालः । यथा—
तस्या रदच्छविरिवोन्मिषतेऽम्बरश्री-
स्तत्पाणिकान्तिरुचिराणि च पल्लवानि ।
तस्या मुखानिलसनाभिरथाम्बुजाना-
मुद्गारगन्धललितो हि विभातवायुः ॥११॥

अपि च—

परस्परसमागमोत्सुकमिदं मम प्रेयसी-
कुचद्वयसमोदयं स्फुरति चक्रवाकद्वयम् ।
इदं च मदिरेक्षणातनुतरोदराध्यासितं
कृशत्वमवलम्बते रजनिरागरूढं तमः ॥१२॥

विदू०—(स्वगतम्) वाउलो वि विहाणं दंसयदा मए पिअवअस्सो णिसग्ग सहावे
ठाविदो । (विलोक्य प्रकाशम्) जाणे क्व अदि आसण्णो परिणअमुहुत्तो जेण
वाउलो कंचुई त्वरिदो इदो आयच्छदि ।
[व्याकुलोऽपि प्रभातं दर्शयता मया प्रियवयस्यो निसर्गस्वभावे स्थापितः । जाने
खलु अत्यासन्नः परिणयमुहूर्तः येन व्याकुलः कञ्चुकी त्वरित आगच्छति]

कुमारः—एवमेव । यथा—

पदे पदे हि स्तनयन् जरासङ्गेन मन्थरः ।
आनन्दयति मामद्य सारङ्गमिव वारिदः ॥१३॥

(तत उपसृत्य)

कञ्चुकी—विजयतां कुमारः । देव ! आसन्नपरिणयमुहूर्तः तथाहि देवी—

सम्पाद्य मण्डनविधिं दनुजेन्द्रपुत्र्या माङ्गल्यगर्भितकरेण सखीजनेन ।
सार्द्धं तथा च भवतो द्युमणेरिवास्ते मार्गोन्मुखी रुचिरपद्मपरम्परेव ॥१४॥

कुमारः—(स्वगतम्)

विनयः सत्यपि क्रोधे सत्यपि प्रेम्णि धीरता ।
चरितं सर्वथा धन्यं मन्ये कुलनतभ्रुवाम् ॥१५॥
(प्रकाशम्)
तदुपदर्शय मार्गम् ।

कञ्चुकी—देव य एष परितो दत्तपट्टः ।

एषा पाटलपट्टकिरत्र पुरतो लीलासरः प्रान्तिके
रक्ताशोकसमन्वितो मणिगिरिर्यां तस्य चोत्सङ्गभूः ।
तत्रान्ते परिभुक्तमौक्तिकलताजालैः समाकल्पितं
रम्यं कौतुकमण्डपं लघुपदैर्देवोच्च संगम्यताम् ॥१६॥

कुमारः—वकुल ! त्वमग्रे गत्वा निवेदय देव्यै—अहमप्यनुपदमागत एव ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः (इति निष्क्रान्तः) ।

कुमारः—गिरिवराग्रे भव ।

बिहू०—जद्देवो आणवेदि (पुरतः परिक्रम्य) गीअरवो सुणीज्जइ ।

[यद्देव आज्ञापयति । गीतरवः श्रूयते]

कुमारः—परिणयमङ्गलगीतध्वनिरेष देव्याः परिवारवनितानाम् ।

बिहू०—(स्वगतम्) जुज्जइ सा तुम्हाणं माउलपुत्ती होइ । (प्रकाशम्) जइ देवीए परिअणो
गायदि ता अम्हाणं णच्चणावहरो (इति नृत्यन्नेव कतिचित् पदानि गत्वा) ही ही
भोः एषो क्खु मोत्ताहामघडिदोअअरधूवधूवितो दीविआलोअ कविसो तुअ
परिअण मंडव सरिसो मंडवो ता पविसदु पिअवअस्सो ।

[युज्यते सा युष्माकं मातुलपुत्रीभवति । यदि देव्याः परिजनो गायति
तदस्माकं नर्तनावसरः । ही ही भोः एष खलु मुक्तादामघटितोजरधूपधूपितो
दीपिकालोककपिशस्तव परिणयमण्डपसदृशो मण्डपः । तत् प्रविशतु
प्रियवयस्यः]

(ततः पटमपनीय बिहूषकं हस्ते धृत्वा प्रविशति कुमारः, परिजनसहिता देवी
ससंभ्रममुत्थानं नाटयति)

कुमारः—

तनुमध्यां स्तनभारसंहतांसे कथमायासयसे नु देहयष्टिम् ।

रथचक्राभनितम्बविम्बसारामलमुत्थानसपर्यया तदास्ताम् ॥१७॥

विद्व०—(स्वगतम्) जुज्जइ अप्पणो उआलंहो देवीए ज्जेव सीसे—(प्रकाशम्) सोत्थि होदु विदम्भरायपुत्तीए ।

[युज्यते आत्मन उपालम्भो देव्या एव शीर्षे, स्वस्ति भवतु विदर्भराजपुत्र्ये]

देवी—(सम्मितम्) जेदु अज्जउत्तो ।

[जयत्वार्यपुत्रः ।]

(ततः कुमारः सविनयं तामुपवेशयति, स्वयं च तदनु, यथास्थानं सर्वं उपविशन्ति)

विद्व०—देवीए अम्हाणं सोत्थि वअनं कथं न गिहीदं ?

[देव्याऽस्माकं स्वस्तिवचनं कथं न गृहीतम्]

देवी—अज्ज मए पठममेव वंदिदं तुअ पदजुअं ।

[आर्य ! मया प्रथममेव वन्दितं तव पादयुगलम्]

विद्व०—ता वट्ठस्स ईरिसेहिं उच्छअ सहस्सेहिं ।

[तद्वर्धस्व ईदृशैरुत्सवसहस्रैः]

(इत्युपविशति)

कुमारः—(देवीं निर्वर्ण्य स्वगतम्) अहो सहजविनयभूषणवत्या अपि देव्याः—

शंसतीव मुखज्योत्स्ना हृदि कोपानलस्थितिम् ।

मीनसंचाररहिता महाहेरिव निम्नगा ॥१८॥

विद्व०—कहं ण आणीअदि जलकलसो जेन उवावत्तिदागिगकज्जो पिअवअस्सस्स उहाए पाणिगहणं कारइस्से ।

[कथं नानीयते जलकलशो येन उपावर्तिताग्निकार्यो प्रियवयस्यस्य उषा-पाणिग्रहणं कारयिष्ये]

देवी—चिट्ठ णक्खु एसो अअसरो तुम्हाणं, भअवदो णारअस्स आअमणं पडिपालीअदि ।

[तिष्ठ, न खलु एषोऽवसरो युष्माकम् । भगवतो नारदस्यागमनं प्रतिपाल्यते]

विद्व०—एवं होदु । [एवं भवतु]

(ततः सर्वे भगवतो देवर्षेः प्रत्यागमनं प्रतीक्षमाणास्तिष्ठन्ति । ततोऽवतरत्याकाशयानेन भगवान् नारदः । सर्वे ससंभ्रमं पश्यन्ति)

कुमारः—(निरूप्य) आगत एव वत्सलः । सकलसुरासुरप्रणतपादारविन्दो भगवान्-नारदः, यथा—

वीणां वामकराम्बुजेन कलयन् द्वीपित्वचं स्कन्धयो-

विभ्रत्कलूषनमेरुराजिरुचिरां मालां परेणामृशान् ।

विद्युद्दामजटाकलापरुचिरो भूत्या कृतोद्घूलने

भूभागे समुपैति देवसदनात् प्रत्यक्षशान्तो रसः ॥१९॥

(देवीमुखमवलोक्य) अर्घासने अर्घासने (देवी तथा करोति)
(ततः प्रविशति नारदः, तत उत्थाय कुमारः प्रणतिपुरस्सरः सपर्याभिरनुनीय
महार्हरत्नासने समुपवेशयति । स्वयं च देवी विदूषकपुरस्सरं परिवारजनञ्च
प्रणामं नाटयति, नारदञ्च तान् सर्वान् आशीभिरभिनन्द्य सर्वतो निशम्य स्वगतम्)
अहो द्वारकौकसां वैभवं दिवौकसामपि अभिभवति, यथा—

आबाल्यादुपशीलिता सुरवरैः प्राप्ता सुरेशादिभि-
श्चञ्चन्मौलिभिरुदगताश्रुपुलकैः सानन्दमानन्दिता ।
सा वीणानयचातुरी मम पुनर्दासीजनैरप्यहो
हेलासंचरदङ्गुलीनखपदैर्लज्जास्पदं प्रापिता ॥२०॥

अथवा किं न सम्भाव्यतेऽत्र यत्र सकलकलानिलयो विदितवैकुण्ठनिवास-
त्रिरुहव्यथो भगवान् श्रीपतिः स्वयं निवसति । (रुक्मवतीं विलोक्य प्रकाशम्)
वत्से विदर्भराजनन्दिनि सहजदुर्विषहं, सापत्यमत्सरमपहाय मदाज्ञामुप-
पादयन्त्या भवत्या किं किं न सम्पादितम् । शीलेन कुलद्वयम्, पतिव्रतात्वेन
चात्मसन्तोषणेन च ममानन्दातिशयः, इतरजने चाश्चर्यम् ।

रुक्मवती—(लज्जावनतमुखी स्मत्वा) भअवं जेण तुम्हाणं हिए आणंदादिशओ भत्तुणो
समीहिदं ता कहं ण करेइ अम्हारिसी ।
[भगवन् ! येन युष्माकं हृदये आनन्दातिशयो भर्तुरपि समीहितं तत् कथं
न करोतु अस्मादृशी ।]

नारदः—आयुष्मति ! न दुष्करं नाम भवादृशीनाम् । तेन राज्यधुरन्धरं पुत्रं प्रसूयेथाः ।
(नेपथ्ये वैतालिकाः)
सुखप्रभातं भवतु देवस्य ।

अरुणकिरणग्रस्ता प्राची विमुञ्चति तैमिरीं
द्युतिमथ च तां स्वान्तागारे दधाति कुमुद्वती ।
अयमपि घनागमस्सद्यस्तथा हि नभःश्रियं
भगणखचितां पुष्यत्यात्मप्रसूननवोदयैः ॥२१॥

अपि च—

इन्दुविद्वेषिनलिनीमुखमुल्लासयन् शनैः ।
पूर्वामकलुषां कुर्वन् कामीवोदयते रविः ॥२२॥

नारदः—(स्वगतम्) अहो वैतालिकस्य वारिवलासः ? प्रथमेन परिणयमुहूर्त्तसिन्नतां
व्यञ्जयति—द्वितीयेनानिरुद्धाशयं च ! (प्रकाशम्) वत्से विदर्भराजनन्दिनि
क्वेदानीं दनुजेन्द्रतनुजा ? इच्छामि तस्याः कुमारेण पाणिग्रहणकौतुकं द्रष्टुम्,
तदानीय संपादय ।

(रुक्मवती रूपलेखामुखमवलोकयति)

रूपलेखा—जं भत्तुदारिआ आणवेदि ।

[यद् भर्तृदारिका आज्ञापयति]
(उत्थाय पटमपनीय तामानयति)

कुमारः—(विलोक्य स्वगतम्) सैषा प्रेयसी ।

आनीयमानापि सखीजनेन मुहुर्मुहुर्वर्तितकन्धरेव ।
पदे पदे विस्खलितं ब्रजन्ती त्रैलोक्यसौन्दर्यमपाकरोति ॥२३॥

अपि च—

सद्यो विधूयेह रसान्तराणि गृह्णाति नो कस्य मनःप्रवृत्तिम् ।
विमोहयन्ती सकलेन्द्रियाणि निद्रेव नेत्रातिथितां गतेयम् ॥२४॥

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा उषा)

(समुपसृत्य) चित्रलेखा—(विभाव्य) पिअसहि ! देवोसिणो पडिबंदस्स चरणौ ।
[प्रियसखि ! देव षोः प्रतिवन्दस्व चरणौ]
(उषा ससंभ्रमं चरणौ स्पृशति ।)

नारदः—वत्से भजस्व मनोभिलषितां सिद्धिम् ।

(रूक्मवती सविनयं समुत्थाय पावर्षे समुपवेशयति)
(सर्वे नारदमुखमवलोकयन्ति)
भअवं अगिगकज्जे को विणिजुञ्जीअदु ।
[भगवन् ! अग्निकार्ये को विनियोज्यताम्]

नारदः—परस्पररागानलसाक्षिपूर्वकः परिणयोऽभिहित एव क्षत्रियाणाम्, स संवृत्त-
प्राय एवास्ति । तथाग्रस्याः करं कुमारकरे समर्पय, तौ च दृढबद्धाञ्चलग्रन्थी
कनककदलोस्तम्भानभितः त्रिःप्रदक्षिणमुपावर्तताम् ।

देवी—(उषाकरं सविनयमादाय कुमारकरे समर्पयति)

अज्जउत्त जहा स्वअणं ण समरेइ तहा वत्तितव्यं ।
[आर्यपुत्र ! यथा स्वजनं न स्मरति तथा वर्तितव्यम्]

कुमारः—देवि यथा विज्ञापयसि (इति विनयपूर्वकं करं गृहीत्वा) स्पर्शसुखमनुभूय (स्वगतम्)

चिरप्ररूढं परिभूय तापं रोमाञ्चजालं सहसा तनोति ।

कराग्रलग्नोऽपि ममाङ्गकेषु स्पर्शोऽयमस्या हरिचन्दनाभः ॥२५॥

विदू०—पिअवअस्सस्स अंचलगंडी एसो क्खु अहं दिढतरं कडुअ णिबद्धेमि ।

[प्रियवयस्यस्याञ्चलग्रन्थिम् एष खल्वहं दढतरं कृत्वा निबद्धामि]

ही ही भोः सोत्थिवाअणं किं वि कहं ण दिब्बइ ।

[ही ही भोः स्वस्तिवाचनकं किमपि कथं न दीयते]

देवी—सुवर्णकलशं समर्पयति ।

विदू०—(गृहीत्वा) सोत्थि होदु ।

[स्वस्ति भवतु]

(इति नृत्यति, तौ च दम्पती कनककदलीस्तम्भमभितः परिक्रामतः ।)

नारदः—(विलोक्य)

रागानलोदयालीढावध्वरे सम्यर्गचितौ ।

विराजेते समासक्ताविमौ स्वाहानलाविव ॥२६॥

[ततस्तौ त्रिः परिक्रम्य नारदाग्रे स्थितौ]

नारदः—वत्सानिरुद्ध ! वधूसहायस्य ते किमभिलषितार्थमपरं सम्पादयामि ।

अनिरुद्धः—उन्मीलितं हृदयतो मम बाणशल्यं कृष्णेन वैरिगहनं च भवन्मतेन ।

देवीप्रसादसुलभैव मया तथेयं प्राप्ता प्रिया च किमतः परमर्थितव्यम् ॥२७॥

तथापीदमस्तु (भरतवाक्यम्)

पृथ्वी समस्तरससस्यवती सदास्तु यान्तु क्षयं रिपुगणाः किल सज्जनानाम् ।

लक्ष्मीविलासमतुलं लभतां हि लोकः काव्यप्रबन्धरचनाचतुरो जनोऽस्तु ॥२८॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

चतुर्थोऽङ्कः समाप्तः

इति श्रीकूर्मगिरिवरेश्वर-श्रीमत्प्रतापवारितारितमोभास्कर-

श्रीमद्रुद्रचन्द्रदेवविरचितोषारागोदयानाम् नाटिका

परिपूर्णतामगात् ।

[श्रीसंवत् १६३९ समये ज्येष्ठसुदि ५ शनिवासरे बांधवगढ़विषमदुर्गं

महाराजाधिराजश्रीरामचन्द्रदेवराज्ये तस्मिन्काले वर्तमाने

पुस्तकं लिखितं श्रीहिरामनि]

शिवमस्तु

॥ उषारागोदयानां नाटिका समाप्ता ॥

श्लोकानुक्रमणी

अङ्कः पद्यम्	अङ्कः पद्यम्
अकाण्डे कोपकाण्डेन	२।२१ खणप्पहा खरदहणो १।१४
अनन्तरं कोऽपि हुताशनाभो	२।२६ चञ्चच्छिखासु पवनाहति १।२२
अन्तः स्मरानलोत्थां	३।२६ चञ्चद्वहिकलाप- १।१२
अभ्यर्णमेघागमदुःसहाः	१।१० चञ्चन्महारजत- १।२१
अरुणकिरणग्रस्ता	४।२१ चित्रस्थैरिव च स्थितं ३।३३
अश्लथानि श्लथयन्ते	१।४ चिरप्ररूढं परिभूय तापं ४।२५
अश्वग्रासाभिलोभात्	३।१० च्योतदधनाम्बुपरि- १।२६
अस्पृष्टानि मयूखैः	३।३५ छेवका मम्महवाणा ४।१०
आनीयमानापि सखी०	४।२३ तत्प्रेमबन्धेन भुजङ्गपाशैः ४।३
आवाल्यादुपशीलिता	४।२० तनुमध्यां स्तनभार- ४।१७
आलिप्ता इव भूमयो	२।११ तसाङ्गारचयं तु १।५
आवर्तयेयमवर्ति	३।३ तस्या रदच्छवि- ४।११
आविष्करोति तृषमा०	२।१७ तस्याः स्मितानन- ४।५
इदमचिरोज्झिततल्पं	३।२१ तारुण्याभिनिवेशो २।१
इदं हि तस्याः शयनं	३।२० तिमिरपटलपूरं १।१५
इन्दुविद्वेषि नलिनी	४।२२ तिरयति हृन्मन्दिरं २।२
इयं कामप्रायां	२।१४ त्वद्विप्रयोगाधिदवा- ३।४०
इह हि विकचमल्ली	१।१३ दाही शीतः सुरभिपवनः ३।४२
उत्कलिकाशतविषमं	४।७ देव्यास्तदेतत्परिचेष्टितं ४।१
उत्सर्पन्तीह जालैः	३।१३ द्युमणाविवातपथीः ३।३६
उद्ण्डैर्बाहुदण्डै-	२।२४ द्राक् सैन्ये तीव्रवेगे २।२४
उद्भिन्नाङ्गनवारिदौघ-	३।४ धृतकमलपरागरागभाजा २।८
उन्मीलितं हृदयतो	४।२६ नयनसलिलधारा वारि- १।१६
एतत्तच्चित्रफलकं	३।२२ निरस्य रजनीध्वान्तं ३।१
एता लताः स्फुरित-	३।१६ नीडैराकुलयन्ति चैत्य- १।२४
एतेऽपि बन्धतरवो	२।१५ नीलास्मभासुरतरणे ३।२८
एषा पाटलपङ्क्तिरत्र	४।१६ नो वापि रूक्षरचना ४।८
कूजन्ति प्रतिपल्लवं	२।६ न्यञ्चच्छिखासु पवना- १।२१
क्रन्दन्ति चक्रवाकाः	१।१७ पढमं माणिणि माणो २।१६
कृत्वाक्षरार्थलिखितो	३।२४ पदे पदे हि स्तनयन् ४।१३
क्षणोऽपि यस्या विरहे	३।३८ परस्परसमागमोत्सुक- ४।१२
खड्गाग्रैर्दलितकरीन्द्र-	१।२५ परिसीमितेव च दृशोः ३।१७

अङ्कः पद्यम्		अङ्कः पद्यम्	
पश्चिमदिगङ्गनाया	३११२	रङ्गबहुलानुरागाद—	११२
पश्य त्वदङ्गसुषमा	११३०	रागानलोदयालीला—	४१२६
पाटीरैः परिलिम्पतीव	३१३०	राजन्त्यशोकलतिकाः	३११५
पीयूषसेकादपि सुन्दराणि	३१३२	लक्ष्यन्ते पुरवीथयो	२११२
पुष्पासवच्छुरित—	२१९	लावण्यनिर्माणविधौ	३१२९
पृथ्वी समस्तरसस्यवती	४१२८	लिहिदेव्व सव्वबालं	३१७
प्रकटितबहुकेसराङ्गरागा	२१५	लोकलोचनकुरङ्गबागुरा	३११८
प्रचण्डातपभिन्नाभ्र—	११११	वासराधिपवियोगविह्वलं	३११४
प्रणयकलहकोपात्	१११	विक्षिप्तं ऋतु	२१४
प्रत्युसहीरकमणेरिव	३१३७	विनयः सत्यपि क्रोधे	४११५
प्रतिपालयन्ति तिमिरं	३१३४	वीक्ष्य वाणमथ शङ्करा—	२१२८
प्रध्वस्तावयवोऽपि	२१२९	वीणां वामकराम्बुजेन	४११९
प्रभूणां नावमन्तव्यः	११८	वृद्धिं परां नयति	३१३१
प्राग् यः पराभवपदं	३१११	वेणीनिबद्धकुसुमैः	११२०
बहुभाषधेयवन्तो	२११३	वैलक्ष्येणैव कथितो	२१२३
बाणप्रध्वंससंभवात्	२१३०	शंसतीव मुखज्योत्स्ना	४११८
बाणादिह परिमुक्तो	११३	शृङ्गारामृतवाहिनी	३११९
बाणोन्मूलनमन्तरेण	११७	शैवालद्युतिहारि	३१२५
बिसलुद्धहंसशाव्य	१११८	श्च्योतन् घनाम्बुपरि	११२५
भगवद्गुणानुवादाद्	११२	सतिलका विटपैः परि—	२११०
भूयिष्ठमध्याह्ननिवाध	११९	सत्येवोषारारो	४१४
मञ्जल इ रत्तासोमो	२११८	सद्यो विधूयेह रसान्तराणि	४१२४
मञ्जन्महेभच्युत—	११९	सम्पाद्य च प्रभूद्विष्टं	३१२
मत्कण्ठपाशोचितबाहु	४१२	सम्पाद्य मण्डनविधिं	४११४
मधुसमये वनितानां	२११९	सर्वेन्द्रियाणि परिरुध्य	३१३९
मन्दध्वनीनि वाद्यानि	११२५	सहजगुरुनितम्बा	११२८
मन्दानिलान्दोलित—	३१५	सहजेन मरालगामिनी	११२७
मम तद्वाचिकदीपमालया	१११५	संसूचयति ममोपरि	३१२३
महं समग्रो लहुपञ्चणो	३१८	संस्तूतेव नयनयोः	३११७
माणसगम चित्ताय	३१९	सारङ्गाः परितो रटन्ति	११२३
माणिक्यकान्तिपरिमण्डित	१११९	सिद्धिलिख घणाघवारो	४१९
मृग्वे विलोचनविलास—	११२९	सुधांशुस्पर्धिवदने	२१२०
मैघागमेनैव धरातलानि	३१२७	सोऽपि शार्ङ्गपरिमुक्तमार्गैः	२१२७
यामैकमावेन विधिः	३१४१	स्खलयति पदे पदे मां	४१६
रद्विष्णुणां वट्टह	३१६	स्फुरदधरोष्ठपुटान्तं	२१२२
रद्विरह रद्व	२१३	हारीतहारिस्तसङ्कलिता	२१७
		हिन्दोलविभ्रमरयेण	२१२०

शुद्धिपत्रम्

अशुद्धम्	पृ०	प०	शुद्धम्	अशुद्धम्	पृ०	प०	शुद्धम्
०त्रिंशं	ग०	१७	चित्रं	वक्षस्थ०	१८	११	वक्षःस्थ०
वाणा०	१	२२	वाणा०	वीक्ष्यवाण०	१८	२९	वीक्ष्य वाण०
वाणा०	२	१६	वाणा०	वाणात्मजा	२०	३	वाणात्मजा
वाणो०	२	१९	वाणो	०गम् लुब्ध	२१	१८	०गमलुब्ध
वलि०	२	२४	वलि०	विलोक्यते	२१	६	विलोक्यते
यथानिदिष्टा	६	२२	यथानिदिष्टा	वेपतीव	२१	२७	वेपत इव
वक्षस्थ०	७	२१	वक्षःस्थ०	मृगांक०	२२	२२	मृगाङ्क०
वत	९	१०	वत	दिष्ट्या	२३	२९	दिष्ट्या
वघ्नाति	९	१५	वघ्नाति	वेशा०	२४	५	वेशा०
वहल०	९	१७	वहल	ब्रवीमि	२७	१	ब्रवीमि
भसल	१२	१०	भ्रमर	दुहितया	२७	१५	दुहित्रा
कुमारः	१२	११	कुमारः	दुहिते	२७	२५	दुहितः
इतोऽनेन	१३	१२	इतोऽनेन	०लेखे	२७	२५	०लेखायै
प्रेक्षतु	१३	२४	प्रेक्षस्व	किञ्चि०	२८	८	कञ्चि०
प्रेक्षतु	१४	२	प्रेक्षस्व	साशंकै०	२९	१४	साशङ्कै०
निर्वर्ण्य	१४	२५	निर्वर्ण्य	वर्णं	३२	१	वर्णं
एष प्रमदोद्यानः	१५	१९	एतत्खलु	निमील्यनयने	३३	२१	निमील्य नयने
			प्रमदोद्यानं	दुहिताया	३७	२	दुहितुः
०जनं च	१५	२८	जनश्च	प्रेक्ष्यस्व	३७	१०	प्रेक्षस्व
०लक्ष्म्या	१६	१	०लक्ष्म्याः	मुहुः	४१	२	मुहु०
मानं	१६	१	मानो	व्रजन्ति	४१	३	व्रजन्ति
वद्विष्यति	१६	३४	वद्विष्यते	निबद्धामि	४१	२६	निबध्नानि
वहल०	१८	५	वहल०				

सुसङ्ग्राह्याः केचन शोधप्रबन्धाः

ग्रन्थनाम

मूल्यम्

१. अथर्ववेदे शान्तिपुष्टिकर्माणि—श्रीमत्या मायामालवीयया वैदिकवाङ्मय-
स्यानुशीलनं कृत्वा विरचितो विविधैरानु-
सन्धानिकनिष्कर्षैः समेधितोऽयं प्रबन्धः— ८-००
२. पाणिनीयधातुपाठसमीक्षा—डॉ० भागीरथप्रसादत्रिपाठिना विरचिता ।
लेखकेन प्रायः समस्तसंस्कृतधातुपाठा
उपजीव्यत्वेनोरीकृत्य समीक्षिताः । आधुनिक-
गवेषणापूर्णनिर्णयैः प्रबन्धोऽयं समुल्लसति ।
प्रबन्धस्यास्य महत्त्वमङ्गीकृत्यैवोत्तरप्रदेशीय-
शासनेनेयं पुरस्कृता— १८-५०
३. पाणिनीयव्याकरणे प्रमाणसमीक्षा— प्राचीनव्याकरणविभागाध्यक्षेण
श्रीमता रामप्रसादत्रिपाठिना विरचिता ।
इयं गवेषणाप्रधानैस्तात्त्विकैः, अथ च शास्त्रीय-
गभीरानुशीलनतथ्यैः समेधिता, उत्तर-
प्रदेशीयराज्यशासनेन पुरस्कृता च— २६-२५
४. प्रक्रियाकौमुदीविमर्शः—डॉ० आद्याप्रसादमिश्रेण लिखितः । श्रीराम-
चन्द्राचार्यविरचिताम् 'प्रक्रियाकौमुदीम्' उप-
जीव्यत्वेनाधारीकृत्य लेखकेन गवेषणापूर्णबहु-
विधानुसन्धानिकनिष्कर्षा इह सन्निवेशिताः— ८-००
५. ग्रहगणितमीमांसा— डॉ० मुरारिलालशर्मणा विरचिता । इह भारतीय-
ग्रहगणितस्य पाश्चात्यग्रहगणितस्य च तुला-
बोधकमनुशीलनं कृतं वर्तते । अस्यास्तात्त्विकं
महत्त्वमङ्गीकृत्यैव राज्यशासनेन पुरस्कृता— ५-५०
६. सूर्यग्रहणम्— डॉ० कृष्णचन्द्रद्विवेदिना विरचितम् । इह
सूर्यग्रहणस्यार्वाचीनां पद्धतिमनुसृत्यानु-
सन्धानिकाः सिद्धान्ताः समुपन्यस्ता लेखकेन ।
अस्य वैज्ञानिकं महत्त्वमूरीकृत्यैव उत्तर-
प्रदेशीयशासनेनेदं पुरस्कृतम्— १२-००
७. प्राच्यभारतीयम् ऋतुविज्ञानम्—श्रीधुनीरामत्रिपाठिना संरचितम् । इह
लेखकेनानुसन्धानिकं पर्यवेक्षणं कृतम्
ऋतुविज्ञानस्य । अस्याभिनवं मूल्यमाकलय्यैव
राज्यशासनेन पुरस्कृतम्— १८-००

प्रकाशकः—निदेशकः, अनुसन्धानसंस्थानम्, सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः, वाराणसी ।

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयस्याभिनवप्रकाशनानि

मूल्यम्

क्रमसंख्या ग्रन्थनाम

१. मुक्तयजुर्वेदकाण्वसंहिता—[उत्तरविंशतिः] संहितेयं सायणभाष्यसहिता प्रकाशिता ।
सम्पादकः—श्रीचिन्तामणिमिश्रशर्मा— २२-००
२. वाक्यपदीयम्—
[तृतीयकाण्डस्य द्वितीयो भागः] ग्रन्थरत्नमिदं हेलाराज-
प्रणीतया प्रकाशव्याख्यया तथा च प० रघुनाथशर्मविरचि-
तया 'अम्बाकर्त्री' टीकया च विभूष्य प्रकाशितम्— १०७-००
३. महाभाष्यनिगूढाकृतयः—
अनुसन्धानप्रबन्धोऽयं नूनम् आनुसन्धानिकफलश्रुतिभिः
समेधितो वर्तते । लेखकः सम्पादकश्च—डॉ० देवस्वरूपमिश्रः— २६-८०
४. व्याकरणदर्शनप्रतिमा—
आचार्यरामाज्ञापाण्डेयविरचितेऽस्मिन् ग्रन्थे व्याकरण-
शास्त्रस्य दार्शनिकपदार्थानां मौलिकं विवेचनं कृतमस्ति— ३६-६०
५. बोधायनशुल्बसूत्रम्—
ग्रन्थोऽयं श्रीव्येकटेश्वरदीक्षितविरचितया बोधायनशुल्ब-
मीमांसाख्यया तथा च श्रीद्वारकानाथयज्वप्रणीतबोधायन-
शुल्बसूत्रव्याख्यानाख्यया टीकयाऽथ च प्रभूतैः संवादात्मकैः
रेखाचित्रैश्च सनाथीकृतः— ७५-००
६. तन्त्ररत्नम्—
[पञ्चमभागः] पार्थसारथिमिश्रविरचितः टुष्टीकासनाथितो
मीमांसाग्रन्थोऽयं साम्प्रतं सम्पादकपण्डितपट्टाभिराम-
शास्त्रिविरचिततात्त्विकया भूमिकया सनाथितो विराजते— ४६-६०
७. तन्त्रसङ्ग्रहः—
[तृतीयो भागः] तन्त्रशास्त्रस्य विविधतन्त्रसङ्ग्रहात्मकोऽयं
ग्रन्थो बहुविधैरनुसन्धानात्मकैः भूमिका-टिप्पण-परि-
शिष्टैश्च समुल्लसति— ९२-२०
८. योगिनीहृदयम्—
[तृतीयसंस्करणम्] तन्त्रशास्त्रीयोऽयं ग्रन्थः अम्बिकानन्द-
योगिकृतदीपिकाख्यया, भास्कररायकृतसेतुबन्धव्याख्या-
नाख्यया च टीकया समलङ्कृत्य प्रकाशितः— ३३-४०
९. रुद्रयामलम्—
तन्त्रशास्त्रस्य प्राणभूतिमिदं ग्रन्थरत्नं विविधैः किल गवेषणा-
पूर्णैः भूमिका-टिप्पण-परिशिष्टैश्च विभूष्य प्रकाशितम्—
१०. यन्त्रराजविचारविशाध्यायी—
आचार्यनयनसुखोपाध्यायविरचितेऽस्मिन् ग्रन्थे ज्योतिष-
शास्त्रीयोपयोगिनां वेदादियन्त्राणां खलु सैद्धान्तिकं
प्रायोगिकञ्च विवेचनं कृतं वर्तते— ११-००
११. पुराणतिलासयोः साङ्ख्ययोगदर्शनचिन्ता—
अनुसन्धानप्रबन्धेऽस्मिन् लेखकेन सम्पादकेन
च डॉ० श्रीकृष्णमणित्रिपाठिना महता प्रयासेन पौराणिका
महाभारतीयाश्च साङ्ख्य-योगपदार्था विवेचिताः— ३२-८०
१२. भारतीयविचारदर्शनम्—
[द्वितीयो भागः] ग्रन्थेऽस्मिन् लेखकेन डॉ० हरिहरनाथ-
त्रिपाठिना भारतीयविचाराचाराणाम् ऐतिहासिकं तुला-
बोधकञ्च विवेचनं कृतम्— १०५-६०
१३. पालितिपिटकसङ्ग्रहकमणिका—
पालित्रिपिटकान्तर्गतानां शब्दानां सान्दर्भिकः
समावेशोऽस्मिन् ग्रन्थे कृतो वर्तते— १००-६०

प्रकाशकः—अनुसन्धानसंस्थाननिदेशकः, सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः, वाराणसी-२२१००२